

АЛИШЕР НАВОЙИ НОМИДАГИ ТОШКЕНТ ДАВЛАТ ЎЗБЕК ТИЛИ
ВА АДАБИЁТИ УНИВЕРСИТЕТИ ХУЗУРИДАГИ ФАН, ДОКТОРИ
ИЛМИЙ ДАРАЖАСИНИ БЕРУВЧИ DSc.03/30.12.2019.Fil.19.01
РАҚАМЛИ ИЛМИЙ КЕНГАШ

АЛИШЕР НАВОЙИ НОМИДАГИ ТОШКЕНТ ДАВЛАТ ЎЗБЕК
ТИЛИ ВА АДАБИЁТИ УНИВЕРСИТЕТИ

АХАТОВА МАХБУБА САТИМОВНА

ЎЗБЕК ТИЛИ ТАСАВВУФ ЛЕКСИКАСИ

10.00.01 – Ўзбек тили

ФИЛОЛОГИЯ ФАНЛАРИ ДОКТОРИ (DSc) ДИССЕРТАЦИЯСИ
АВТОРЕФЕРАТИ

Тошкент – 2023

**Филология фанлари доктори (DSc) диссертацияси автореферати
мундарижи**

**Content of Dissertation Abstract of Doctor of Science (DSc) on Philological
Sciences**

**Оглавление автореферата диссертации доктора наук (DSc) по
филологическим наукам**

Ахатова Махбуба Салимовна Ўзбек тили тасаввуф лексикаси.....	3
Ахатова Махбуба Салимовна Tasavvuf lexicon of Uzbek language.....	31
Ахатова Махбуба Салимовна Лексика тасаввуфи ўзбекского языка.....	57
Эълом қилинган ишлар рўйхати List of published works Список опубликованных работ.....	61

**АЛИШЕР НАВОИЙ НОМИДАГИ ТОШКЕНТ ДАВЛАТ ЎЗБЕК ТИЛИ
ВА АДАБИЁТИ УНИВЕРСИТЕТИ ХУЗУРИДАГИ ФАН ДОКТОРИ
ИЛМИЙ ДАРАЖАСИНИ БЕРУВЧИ DSc.03/30.11.2019.Fil.19.01
РАҚАМЛИ ИЛМИЙ КЕНГАШ**

**АЛИШЕР НАВОИЙ НОМИДАГИ ТОШКЕНТ ДАВЛАТ ЎЗБЕК
ТИЛИ ВА АДАБИЁТИ УНИВЕРСИТЕТИ**

АХАТОВА МАХБУБА САЛМОВНА

ЎЗБЕК ТИЛИ ТАСАВВУФ ЛЕКСИКАСИ

10.00.01 – Ўзбек тили

**ФИЛОЛОГИЯ ФАНЛАРИ ДОКТОРИ (DSc) ДИССЕРТАЦИЯСИ
АВТОРЕФЕРАТИ**

Тошкент – 2021

Фан доктори (DSc) диссертацияси мавзуси **Ўзбекистон Республикаси Раётилар**
Маъмурият ҳуқуқлари бўлиги иттифоқ комиссиясида В2021.4.DSc/FH344 рақами
билан рўйхатга оlingан.

Диссертация **Алишер Навоий** номидан Тошкент давлат ўзбек тили ва адабиёти
университетида бажарилган.

Диссертация автореферати уч тилда (Ўзбек, инглиз, рус тиллари) Ўзбекистон
веб-сahифасида (www.uznet.uz) ва «Ziyouat» Аxbорот маълумот марказида
(www.ziyouat.uz) joylashtirilgan.

Расмий шомоли тар:

Давлатов Халимжон Арчибеков
филилогия фанлари доктори, профессор
Сиддиқов Қасимжон Исламович
филилогия фанлари доктори, профессор
Уришбеков Абдували Дурдинович
филилогия фанлари доктори

Клиничи таъинлов:

Самарқанд давлат университети

Диссертация клинич А Навоий номидан Тошкент давлат ўзбек тили ва адабиёти
университети ҳуқуқлари Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2021 йил 12-сентябрда
Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2021 йил 12-сентябрда қилинган қарори
асосида (Маълумат: 100100, Тошкент шаҳри, Яқкасарой тумани, Юсуф Хос Ҳошим кўчаси,
101 Тел.: (+998 71) 281-42-44, факс: (+998 71) 256-42-44, www.davlat-uz.net).

Диссертация билан А Навоий номидан Тошкент давлат ўзбек тили ва адабиёти
университети Аxbорот-ресурс марказида тинчлик билан (DSc) рақами билан
рўйхатга оlingан). Маълумат: 100100, Тошкент шаҳри, Яқкасарой тумани, Юсуф Хос
Ҳошим кўчаси, 101 Тел.: (+998 71) 281-42-44; факс: (+998 71) 281-42-44;

www.uznet.uz

Диссертация автореферати 2021 йил 13 - 12 кунга тарқатилган
(2021 йил 13 / 12 кунга 1 - рақами реестр бадномаси).

Ш.С.Сирожаiddинов
Илмий даражалар берувчи
ишлий кенгаш раиси, ф.ф.д., профессор

К.У.Парвон
Илмий даражалар берувчи
ишлий кенгаш котиби, ф.ф.д.

И.М.Махмудов
Илмий даражалар берувчи
ишлий кенгаш котиби, ф.ф.д., профессор

ви ҳикмати» (Истанбул, 1997) каби илмий асарлари яратилган. Хориж тасаввуфшунаслинида маъқур лимга оид араб тилида «Миръот ул-шук», Футухоти Маккии, «Истилохоти суфия», форс-тожик тилида «Гнес ул-луғот», турк тилида «Тасавуфî terimleri sözlüğü» («Тасавуф терминлари дугати») катта ҳажми дугатлар дунёга келган. Тасавуфга алоқалор ҳодиселар, тушунчалар ва муҳим муаммоларни илмий-маърифий наҳаддан ўрганиш борасидаги иллагнишлар дуненинг етвечи илчий марк-лариде Istanbul Üniversitesi (Туркия); Oxford, Kembrij universitetleri (Буук Британия); Ankara Üniversitesi, Институту забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва чероси каттии ба номи Рудакӣ (Тожикистон); Aligarh Muslim University, Delhi University (Хиндистон); Azərbaycan milli elmler akademiyası Nizami adına ndbiyyul inaitiye (Озарбайжон); Институт восточных рукописей в Санкт-Петербурге (Россия); Институт Востоковедения АН Украины им. А. Крымского (Украина), Балх давлат университети (Афғонистон) да ва юрчосида Ўзбек тили, адабиети ва фольклори институти; Ўзбекистон Миллий университети; Тошкент давлат Шарқшунослик университети, Самарқанд давлат университети; Бухоро давлат университети; Алишер Навоий номидаги Тошкент давлат ўзбек тили ва адабиети университетида отиб борилимда.

Жаҳон тилшунослигида, хусусан соҳалар лексикасини ўрганишта йўналтирилган тадқиқотлар натижасида куйидаги илмий интижадар илимий-терминий корпусни яратиливат. интижадар асослари, лексикада инновациялар жареклар, терминларнинг интижадар индий тахминлари, лексик-прагматик воситаларнинг кўпчилигида хусусиятлари Istanbul Üniversitesi, Gazî Üniversitesi, Azərbaycan milli elmler akademiyası Nizami adına ndbiyyul inaitiye, Oxford universiteti, Институту забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва чероси каттии ба номи Рудакӣ, Ўзбек тили, адабиети ва фольклори институти, Тошкент давлат шарқшунослик институти, Алишер Навоий номидаги Тошкент давлат ўзбек тили ва адабиети университети).

Дунё маърифат илмида илчий-ишлий лабораторияларни янчи сндашув ва кейнцепиялар ерлимида тадқиқ интижадар куйидаги услувир йўналишларинда тадқиқотлар олиб борилмоқда: Курман ва ҳадис иборалариндаги шарит аҳкомларига даволат илғучи маърузиларни инкор етмаган ҳолда, уларнинг боғиний, суфияна маъноларни ёрқин, тасавуф таълимотида тилсозиларнинг ранзий маънолари, мумтоз тасавуфий шеърларда поэтик алғана синтетининг намоён йўлини маъноларини отиб берил.

Муаммонини ўрганишнинг даражаси. Жаҳон тилшунослигида асарлар синовидаги ўн ан буук аждодларининг ёркин асарлари интижадар тафанирнинг энг юксак чуқурлик сифатида баҳоланади. Умумий маърифат, умумтуркий лингвистика соҳасида куйилган дастлабки кадам сифатида ҳам маъқур илмий иш нақадар аҳамиятлидир. Бугун замонавий ва

муҳиммад тадқиқот усул ва воситаларини асосда яратилган илмий шарҳларни умумлашарини қийинлашдига тоқ маънода хизмат қилди.

Дунёнинг кўлаб тилшунослари томонидан яратилган илмий тадқиқотларга шу нуқтан назардан ёндошилганлиги култилади. Тасавуф тилининг фонетик, грамматик ва лексик хусусиятларини ўрганишга бағишланган катта ва муҳим тадқиқот ишқ, лексик соҳа тилининг этимологияси ва дивиятат илдизлари, унинг таркибий қисми на ўзбек тилидаги жасалари, тасавуф тилининг ҳазирги тилдаги аҳамияти ҳамда унинг ўзбек алабий тилга, халқ жонин тилга, араб, форс-тошаник ва бошқа тилларга мумоабатга қабул бир катор муҳим масалаларга қанулча қўл урилмастан келинган.

Ўзбек тилшунослигида Т. Юлдошевнинг «Нажмий ва Бобурнинг ислом фарзларига бағишланган асарларни шарҳий аламазларининг лексий таҳлили» (Тошкент, 2004) номли номтадиқ ишда шарҳий терминларнинг лексик-грамматик хусусиятлари, лексик қатламдаги лексик-семантик жараёнлар, умуман шарҳий терминларнинг тил хусусиятлари атрафидан арганилган. Тасавуфнинг дунёга қилишига таъбир кўрсатган исломий маъналарнинг бири шарҳий тушулчалардир. Маълуҳки, тасавуфда маънавий ёмонлик йўли тўрт босқичга ажратилди: 1. Шарҳат. 2. Таҳрикат. 3. Маърифат. 4. Ҳақиқат. Тасавуфда муҳим аҳамият касб тили ва шайхлик на унга боғлиқ моҳиятлар охти ҳодисаларга асосланган. Маҳмул Шайхларий шарҳатни – пўст, ҳақиқатни – маънага қилслайди. На пўст билан шайх оралиғини таркиат дей тилиди.

Т. Юлдошев ўт номтадиқ ишда ўзбек тилидаги шарҳий терминлар ва шарҳий маъналар боғлиқ боғлиқ масалаларни хар тоқсиллама баътафси қритган. Диний матналарнинг услубий-функционал хусусиятлари (Фарғана давлат университетини), диний филологиячилар транслормацияси, семантик ва лексикологияни аспектилар (Ўзбекистонини давлати ҳақон тилини университетини) масалалари бироядаги илдизлар жароён ҳам диний диний лексикология доғрасида дақим атрақда. Тасавуфнинг маънавий таркиат тушулчалари тақсим илганини сабабли илганида тақрибат. *Нажм, дўла, ҳақон қабу шарҳат терминларинини* шарҳий маъналарини асос. таркиатда атрақатидан боғлиқ маъналарини яратилив. уларини маънавий гуруҳларини кўрсатишга урғу берилган.

Х. Незметов «Тажалли тасавуф билиш назарияси ва тилшунослигида синтаксисини арганиш масалаларини» номли мақолашда фонетик, морфологияси ва бошқа тил ҳодисаларини синтаксисини арганиш жароёнда атрақтирмаслини, шай синтаксик таҳлилсини қирин фикрини билдиради. Бу мулоҳазани «фаҳм ва идрок – тажаллисини мислинив асослашқичи бўлади. Маъназага кўра фаҳм тажалли шай идрокини йўлсини тусали, шай тилшунослиқ нуқтан назаридан фонетик, морфологияси ва бошқа категориялар ган таркиида тажалли алади. Мана шу тажаллидан воз кеча атрақ, булуғини

Ўзбек тили ва адабияти: Х. Незметов. Тажалли тасавуф билиш назарияси ва тилшунослиқ синтаксисини арганиш масалаларини. 1993 йил. 7-бет.

синтактик тизмида мураккаблик ва тушунилмасликнинг халққа бўлган таъсири. Мақсадга синтактик жараёнлар динамика ва субстанция ҳодисаларига боғланган қилда таъсир этишган. Унда тилда соҳалар лексикаси, ҳусусан тасаввуфга оид қатламга лексика системаси сифатида ёндошган, унга терминологиялик аспектда таъжиб этиш нуктаи назарига яқинлашган ҳам бўлмаган.

Тасаввуфга оид лугатий қўлланманинг тил ҳусусиятлари тармоқ лексикасини системали тўққиз этиш аспектида монография ҳажмида ўрганилган. Яъни, тасаввуф лексикаси ахлит система сифатида таҳлил этилган илмий-назарий иш мавзуси эмас. Тасаввуфий-эрфиний соҳа нафақат ўзбек, балки дунё тилишунослигида тил аспектиларда ахлит тилчи шаклида таъжиб қилинган.

Диссертация тадқиқотининг диссертация бажарилиши олий таълим муассасасининг илмий-тадқиқот ишлари билан боғлиқлиги. Диссертация Алишер Навоий номидagi Тошкент давлат ўзбек тили ва адабиёти университети илмий-тадқиқот раҳбарига мунфиқ «Хосирпи ўзбек тилининг систем-структур, антропоцентриги ва арсаи таъжиб» мавзуси доирасида бажарилган.

Тадқиқотнинг мақсади тасаввуфий лексикали системали текшириш, асосий фонди, маътуий гуруҳлари, семантикаси, шаклланиши ва тарқоқиёт йўллари, боғиш манбалари, ўзбек тилида тутган ўрнини белгилаш, ҳаётини усуллари, бошқа лексика тизимларидан фарқи жиҳатлари, маънодошлик, энд маънолилик, кўп маъноли лексемалар маъноларининг кўчиш йўллари ва усулларини аниқлаш, лугатларда тасаввуфий сўзлар таъжибдаги услубий, маънавий таъжибларини аниқ беришдан иборат.

Тадқиқотнинг вазифалари:

ахлит ва асхи ўзбек адабий тили, ахлит, шеърий асарлар, назарий ва тарихий манбалар, матбуот схишалари, асосий лугатларда ўз ифодасини топган тасаввуфга алоқадор лексика бирликлариқ аниқлаш, уларни тизимлаш ва шарҳлаш,

тасаввуф лексикасининг шаклланиш тарихи, лугатий бирликларнинг тарихий – этимология тарихлари, ҳар бир маътуий гуруҳни таъжиб алувчи иштироқларнинг бирлаштирувчи белгиларини аниқлаш;

тасаввуф иштироқларининг ҳаётини усуллари, бошқа лексика тизимларидан фарқи ахлитлар, соҳадан маънодошлик, энд маънолилик ҳодисаларини текшириш, кўп маъноли лексемалар маъноларининг кўчиш йўллари ва усулларини белгилаш;

асосий лугатлардаги, тасаввуфий маънодоли сўзлар таъжибдаги услубий таъжибларини кўраш ва сўз қўллаш учун таъжиблар бериш, тасаввуф ва шеърий маънодолиларини аниқлаш;

тасаввуфга «Шеъри ифодалиқи иштироқлар лугати» ва «Тасаввуф лексикаси маънодошлар лугати»ни аниқлаш.

Тадқиқотнинг объектини тасаввуфшуносларнинг тасаввуф ва назариясига оид асарлари таржималари, мақодалари, муаммо тасаввуф

адабийёт примонилари "Накшбандна", "Ислоҳ нури" газеталари, "Ўзбекистон мусулмонлари", «Хидоят сари» журналлари ва билимга матбуот сарҳадлари, лугатлар, ларсеник ва қўлланмалардан тўғридан: тилсиний матбуотларлар ташкил қилади.

Тадқиқотнинг предмети тасаввуфий лексик қатламни ташкил қиладиган истилохлар - оддий қўлланмадан ва ҳозир истифодада қўлланмаётган (ҳок у таржиме асарларда бўлсин, ҳок тасавуф тарихид, ишариясини, муомтоз тасаввуфий шеърини намуналари таҳлилларига оид безосита иротилаётган асарларда ёзи олгани нутқида бўлсин, калъий назари) соҳага алоқадор лугавий бирликлардан иборат.

Тадқиқотнинг усуллари. Диссертация мавзусини сриштира асосин, ҳузаини ва қиблаши, лексикани, ҳусусин, сарҳадлар лексиканини системини сифатини тадқиқ этиши, қиссий - тарихий, тавсифий, таснифий, генетик таҳлил қилиш усулларидан фойдаланилади.

Тадқиқотнинг намайи қисмати қуйидагилардан иборат: тасаввуфий тушунчаларини ифодаловчи истилохлар тўплави, уларнинг алий лексик қатлам сифатида муайин системани ташкил этиши монографик тарзда асосланган, уларнинг аслини усуллари, ўзига ҳок номланган ҳусусиятлари, морфологик ва семантик таркиблари, истилохларнинг лугавий манбаи, ўз ва ўзлашма қатламин очиб берилган;

маънолошларнинг тасаввуфдаги бирлаштирувчи, фарқловчи нозик маъно қирраларни қўралиган ҳамда эид маъноли лексемаларнинг семалари тафсилотлар эволюциясига ўрму берилган ҳамда генетик тарқибни текширилган;

қўли маъноли лексемалар маъноларининг риноланиши учун туртки бўлган объектни сабайлар, шаклошлардан фарқли шактларни ҳўралиган, маъно қўққш йўллари ва усуллари аниқланган;

тасаввуфий тушунчани ифодаловчи лексемаларнинг асосий лугатларида қай тарзда ифодаланганини, илохлардан услубий галичиликлар ва уларни тузатиш қисидан тасниқлар аниқлаб қилилган;

тасавуф ва шеърини муносабатлари муомтоз адабийёт намуналарида қўлланган тасаввуфий сўзларнинг лексик-грамматик ҳусусиятлари очиб берилиб, соҳада мавжуд муаммоларни бартариф этиш мисалсин асосланган.

Тадқиқотнинг амалий натижалари қуйидагилардан иборат: тасаввуфнинг инсонни маънавий қамолатга етказиш ҳақидаги қарашлар, умуминсоний қадриятлар, мислал маънавий оқинини қўққатиши, бутунни қўли ўқувчисининг дунёқараши, тафаккурини шакллантириши ва жамиятининг маънавий-маърифий, ахлокий-эстетик инкишоқини муҳим аҳвонини қай этиши асосланган.

системаин тадқиқ усуллари виситанда ўзбек тили, лексик, терминология ва тасавуфий лексиканини системали ҳолини эквилини илқий далиллар ёрдамида кўралиган;

лексик-семантик маъдонининг ўрганилмаган жабақаридан бири, ҳолат билган боғлиқ аям саналган тасавуфга оид лугавий қатламини

лексикология-терминологик велекта таджик этни самарлик наскожа бериши кўрсатилади;

Ўзбек тили тасаввуф лексикасининг мавзуний гуруҳлари, сўзларнинг сэмантикаси, сўз жараши усуллари, истилоҳларнинг: тили камбаси, ўз ва ўйлашча катлачларга ажратилиб, муродномлик, вариантилик, энд камиликлик, кўп маъноликлик ҳодисаларга асосланиб, соҳага оид дугавий катламнинг муаттафларга ифодаи ёритилган

Таджикот натижаларининг ишловчиллик қўлланилган ёншошув, усуллар ва назарий маълумотларнинг илмий ва бадий манбалардан аниқлашилги, келтирилган тахлиплар лексикани системали таджик юлиш: «Мавзуний гуруҳларга бўлиб ўртайиш методи», «Сўзларнинг шакл структурасига кўра системалии методи», «Сўзларнинг ҳодис структурасига кўра системалии методи» ва «Сўзларни тарихий-этимологияк гуруҳларга ажратиш методи», «Сўзларнинг тарихий-этимологияк гуруҳларга бўлиб системалиштириш методи», «Сўзларнинг маъно структурасига кўра системалиштирикчи методи», «Сўзларнинг функционал-частотавий жиҳатларига кўра системалиштириш методи» ва бошқа методларга таянган ашда иш қилиб борилганлиги, назарий фикр ва ҳодисаларнинг аналитика жорий этишганини, олдинги натижаларнинг вақоатли тушомилар сомонидан тасдиқланганлиги билди ифоқлашди.

Таджикот натижаларининг илмий ва амалий аҳамияти. Таджикот натижаларининг илмий аҳамияти тасаввуфнинг киёлини маънавий кампавтв стқавиш акадаги қаршлар, умуминсоний қадриятлар, миллат арқалии олганини юксалтиш, бутушги қуи ўқувчисининг дунёқарашини, тавқадурани шакллантириш ва жаҳонга нисбат маънавий-маърифий, ахлоқий-эстетик юксалишга оид илмий-тадррий ҳулосалар тишшуликлик ва адабиётшунослик соҳасини ашда бойитишга қизмиг қилиши билан белгиланди

Таджикот натижаларининг амалий аҳамияти шунидики, ҳулосалар ва тавсиялардан Олий Мадада, Ислот академияси, Ислот инвентичадисеи маркази, Ая-Бухарий тоқли илмий таджикот маркази, Ҳадисшунослик мартабчи, Шарқшунослик институти, олийсқоҳларнинг филиолия, журвалестика факултетилари, ўрта махсус ислот билми ортлари таявбаларига маъруза ва семинар машулоқлари маъмукини бойилиш, малакавий битирув ишлари, магистрлик диссертацияларга ёнида, маънавий кадрларнингизнинг ўрни хажима маърузалар ўқишда фойдалануш мулкчилиги билан изоқланди.

Таджикот натижаларининг жорий қилиниши. Ўзбек тили тасаввуфий лексикасининг систем таджикки бўйича олинган илмий натижалар асосиди:

Боборухим Машраб ва Аҳсад Ясавийнинг қомил кайоми Гийиш бистан ситорилган шайрий асарлари тахминга ашор қомий-назарий ҳулосалардан 5117 рақамли «Шарқ мушгоз алябиятда қомил ясон юндошиси» (2003-2007) мавзусидати фундаментал лойиҳанинг назарий қисмида фойдаланилган (Ўзбекистон Республикаси олий ва ўрта махсус таълим

шарҳидинини 2020 йил 12 ноябрда 89-03-4613-сон маълумотномаси).
Натижада Ёшбурақж Мошраб ва Аҳмад Яссавийнинг комит исмон гунаҳ билан сўғирилган шеърда асарларини замонавий таътиби, миллий адабийстимиз тарихидини жумғор асарларини марказда турган комит исмон концепциясининг улуғ шеърлар шеърининг тарихидининг оқид муаммолар билишга хизмат қилган.

Шарҳ мумтоз сўз саяхати комит исмон концепциясини тарихини асослаш, генетик таркибининг белгилашта доир илмий маълумотлардан (1Т-Ф8-002 рақамли «Хотирга замон инновациясининг исмон илмий кийфасига таъсир» (2007-2011) мавзусининг фундаментал лойиҳада фойдаланилган (Ўзбекистон Республикасини Олий ва ўрта махсус таълим вазирлигининг 2020 йил 12 ноябрда 89-03-4613-сон маълумотномаси).
Натижада шарҳ мумтоз сўз саяхати комит исмон концепциясини тарихини асослаш бунга муайян курашлар чикарни икконият берган ва лойиҳадаги баъзи тушунчалар илмий ва аниқлик критерийини хизмат қилган.

“Шахс инфошарҳ истилохлар лугати” ва “Тасаввуфий лексика маъношарҳи лугати”дан “Ислам энциклопедия”си (2015-2017) илмий лойиҳада фойдаланилган (Ўзбекистон Республикасини Вазирлар Маъкамисини ҳузуридаги Дин ишлари бунга қўмитининг 2020 йил, 09 декабрдаги 6216-сон даъволатномаси).
Натижада ислом энциклопедиясининг биринчи лашри¹ илмий оширилган, аниқ хав, билаш, куброийлик, набий, солтик каби тушунчаларининг изоҳларини таъкилларини тушунтиш, чашми Аллоб, хирка, тақво, ганубик, зоҳид, Ёшлик каби тушунчаларини изоҳларини мухун маъно бунга хизмат қилган.

“Аминер Илмий асарларини хизмат таъкил” йўналишдаги мухун илмий-назарий хулосаларини Ўзбекистон Миллий телерадиокомпаниясининг Махалла радиоканалида «Муноввар соатлар» оштининг сценарийларини таъкилларини фойдаланилган (Ўзбекистон Миллий телерадиокомпаниясининг 2020 йил 07 февралдаги 72-4-35-78-сон маълумотномаси).
Натижада хушхотлар илмий-назарий маълумотлар билан боийтелиб, уларини илмий-маърифий саяхат билган.

Тадқиқот натижаларининг широбилиши. Тадқиқот натижаларини 3 та халқро ва 18 та республика илмий-назарий анжуманларини мухунмадан ўтказилган.

Тадқиқот натижаларининг тилон қилиниши. Диссертация мавзусини бунга жами 34 та илмий илм чоп қилинган. 1 та монография, Ўзбекистон Республикасини Олий аттестация кийфасининг дикторлик диссертацияларини асосий илмий натижаларини чоп қилиш тавалла эшилган илмий ширларда 12 та мақола, улардан 2 таси хорижий журналларда чоп қилинган.

Диссертациянинг таъкил ва тушилши. Диссертация кичини 4 биб, хулоса, ширли кичкарсчалар, фойдаланилган адабийлар рўйхати ва илмий

¹ Ислам энциклопедия (3-хушхотини таъкилларини) - Т.: Ўзбекистон маърифатини, 2017

йборат бўлиб, ҳамма 271 савижданги ташкил қилди.

ДИССЕРТАЦИЯНИНГ АСОСИЙ МАЗМУНИ

Қирғиз тилида мавзунинг долзарблиги, эҳрурати, тадқиқотнинг мукосси, ёшларга оид аҳамияти, предмети, фан ва техналоглар ривожининг устувор йуналишларида мосуни, ҳорнжий илмий тадқиқотлар шарҳи, тадқиқотнинг илкйй ангилиги, акалий натижалари, ишончлилиги, казарий на амалий аҳамияти, акалийта жорий этилиши, априбацияси, тилни ақиллига иллар ва тилнинг тузилиши кўрсатилган.

Ишнинг «Ўзбек тилининг тасавуфий лексик қатлигининг маззуний гуруҳлари ва семантикаси» деб номланган 1-бобида даслаб тилини маззуний гуруҳларга бўлиб ўрганган хусусида типологиядаги турлича қарашлар ҳамда қарақли мулохазалар билдирилган, тасавуф илмига оид лугавий қатлам маззуний тасавуф воссада тадрох қилинган. На муайян маззуний гуруҳни ташкил этувчи истилоқларининг шу гуруҳга тасавуфий маъносини айтилган, лъин истилоқлар семантикаси очиб берилган Ўзбек тили тасавуфий лексикаси куйиданги маззуний гуруҳлардан йборат акалийни аниқланган:

1.Маззун гуруҳчаларни йфодаловчи истилоқлар, 2.Шарҳ йфодаловчи сўзлар, 3.Тасавуфий тинсол аниқловчи сўзлар, 4.Моддий унсур номлари.

1.1. Маззун гуруҳчаларни йфодаловчи истилоқлар ўн набаътида шундай микрогуруҳлардан йборат акалийни кўрсатилган:

1.1.1.«Аллоқ Таолонинг тасавуфий асарларда келган гулда келлари ва уларнинг семантикаси» номи мазкур бандда Олам яратувчиси маъносини йфодаловчи истилоқлар аташ, доимий номга айланган хусусидаги кўра куйиданги микрогуруҳларга ажратиб ўрганган ва семантикаси аниқланган:

1) Ягона, хирис борлик маъноси билан биллэх қолда номланган номлар: *Ҳақиқий ақсид, Муқлақ ақсид, Зоин Ҳақиқат, Муқлақ Амо, Муқаддас руқ, Қудси руқ, Бирубор, Алф*; 2) ишончий ник билан боғлиқ қолда кайланган номлар: *Жамалт илоқий, Янаринт хақилт, Ҳусни муқлақ, Элгона* боғлиқларини маъноси билан боғлиқ қолда номланган келлари: *султон, келма, раҳбар, сарвар*; 4) Аллоқга мувожаат шакллари билан боғлиқ номлар *У, Ўзи*.

Вазифавий-услубий жиғатдан гуруҳлаш методни воссада истилоқлар куйиданги ажратилган:

1.Содада қудланувчи. *Ҳақиқий ақсид, Муқлақ ақсид, Зоин ҳақиқат, Муқлақ Амо, Муқаддас руқ, Қудси руқ, Бирубор муқлақ, Вақоиди қудрат* ва б.

2.Усулматематдан сўзлар: *Аллоқ, Қудс, Таъри, Яратган, Халқ, Парвардигор, Ҳақ* ва б.

1.1.2. «Шарҳий истилоқлар ва уларнинг семантикаси» номи билан куйиданги икки қисмга бўлиб ўр анишган:

1.1.2.1. Шарҳий истилоқларининг маззуний гуруҳлари. Улар шундай

микромурунлардан иборатлиги шожанган: 1.Ақовд (ақвад)га оид истилоҳлар: *кижоб, ақират, мамал ақмон* ва б. 2.Тикоратга оид истилоҳлар: *мурсаъо, ер тақорими, ақрат, сатр-и ақрат* ва б. 3.Намозга оид истилоҳлар: *маъма намази, маъмаъи намази, маъмада мавозга ўтирмак, чардона қуриб ўтказмоқ* ва б. 4.Зикрга оид истилоҳлар: *таком қисмини ажратим, шикотли берма* чоғда милат қилиш, дақомли берилдикиле *лиғина атиқилиш* ва б. 5.Рўя (араб. сави)га оид истилоҳлар: *фалт рўя, авжиб рўя, калфоруш рўя, наир рўя* ва б. 6.Ҳажга оид истилоҳлар: *Зул-ҳайфа, Жаҳфа,иғрад, қирон, маманмуъ, умра* ва б.

1.1.2.2.Шаръий истилоҳларнинг тасаввуфда амилатуви маъналари нисати бандда *тақорат, намаз, рўя, заком, ҳижоб* каби истилоҳларнинг тарикатда ақлагуви маъналари ҳақида мулоҳазалар баён қилинган. Масалан, тарикатдаги заком ақиратга оид фойдадан берилади. Яъни ақират фақирларига ва унга муложаларга таркатилган *Ҳижоб* (араб. "қаро, ёпиқлик") – муқимон *оёқларини* қўчса чиққанда *танқисини ақрат* қисмини *беркатиб* *мирадисан* ёпиқликни билдиради. Тарикатдаги *ҳижоб* – *қаро, тўғиқ*. *Ошиқли* маънасидаги *ажратидилик* ёки *йироқлиқтирадиган* *ларва, дунё ва ақиратга оид* *тамаъ* ва *наси*лар *иситили* *Аллодан ажратилуви* *чижибтардир*¹.

1.1.3.Тасаввуф тарикатларининг номларини ифода этиши исгюклар бандда дастлаб *тарикат* (араб "йўл, умл") тасаввуф лексикасида қуйилган бир неча маъноларни ифодалаш учун қўлланилиши ҳақида этилган ва керакли мулоҳазалар билдирилган: 1) "*Баскич, мартаби*"; 2) "*Тасавуфдаки тарикат, йўналиш*"; 3) "*Сўфийлик йўлини маъноси*"

Тарикатлар таснифи нисати шундай тарзда берилган:

Зикр мурумишига кўра тасниф: 1)*қабил тарикатлар* (муруқи *ҳажма*): кўпроқ тек ҳолда шикр қилувчи тарикатлар; 2)*муруқ тарикатлар* (муруқи *қудил*): ўтириб шикр қилувчи тарикатлар; 3)*сафий тарикатлар* (муруқи *кафий*): шикр чиқармай яқини зикр қилувчи тарикатлар, масалан, *насибаллик*; 4)*жазрий тарикатлар* (муруқи *жаҳрай*): шикр чиқариб зикр қилувчи тарикатлар: масалан, *килватик*².

Усулда кўра тасниф: 1)*тарикат дўр* (қайрилиш *айли*); 2)*тарикат дўрар* (қабил *софларини айли*); 3)*тарикат муғимтор* (шиқ ва *маъна ақилини айли*)³.

Фикр тизимларининг тек ва ботил бўлишига кўра тасниф: 1)*ҳик* (шаръий, *аршодик*) *тарикатлар*; 2)*ботил* (қайрилиш⁴, *детеродик*) *тарикатлар* тарзида. Уларнинг семантикаси батафсил еритилган.

1.1.4. "Сайру сулук тўшувчаларини ифода этиши истилоҳлар"

¹Масалан

²Та. Имом-мурат

Сўзгар – б. 52

³Машҳадий, *Абулмуъин Таъриҳи* – 1-т: 139 – Б.с.р 194-194- йилда ёзилган. Ушбу баъди 1-3-т. – 1-т. 134-1-5. 155

гурунда истилохлар шундай тасвифланган ва семантикаси очиб берилган:

1.Холат билдирувчи истилохлар: *сабр, саҳа, мураккаб* каби истилохлар семантикаси тахлил қилинган. 1.Харикат ифодаловчи истилохлар: *узлат, халват, калла, арбак* ва уларнинг семантикаси еришилган. 3.«Мазъанвий мантала» ифодаловчи истилохлар:

1)Дарая-маком ифодаловчи: *нафси амлора, нафси лаълона, нафси муҳамма, нафси лаълона* ва б. истилохлар маънолари ҳақида сўз борган; 2)Харикат маънавий ифодаловчи: *фаҳо, таъхид, ўлам, аҳсаб* сингари сўзлар семантикаси еришилган; 3)Мазъанвий бөрлик маъносидан билдирувчи сўзлар: *Ари, Курси, самоз, таъхид маҳфур* ва бошқа истилохларнинг семантикаси ўрганилган.

1.1.5. «Илмлар номларини ифодаловчи истилохлар» бандида битин ва тахрипиниға кўра номлар: 1)Тоҳирий илм: *маршаш илми/илми фикҳ, илми ҳадис, илми калом, илми мафсиҳ*; 2)ботиний илм: *таъхид илми, илми лабул, тайб илми* гарнида гуруланган.

Илм ифодаловчи сўзлар семантик нуктаи назардан куйидагича микрогуруҳлардан иборатлиги исботланган:

1.Завқий илм: *ақли, илмал ақли, илми ҳузурий, ҳоҳ илми* ва б. 2.Сирлилик билди бөрлик илм: *илми асрор, тайб илми, илми лабул* ва б. 3.Одоби-ахлоқ илми: *фаросат илми, илми мушоҳада, муомалаат илми, маърифат* ва б. 4. Нафси қирин ҳуришмоқ илми: *илми мушоҳада, мушоҳара, муҳадара* ва б. 5.Тавсияга оид илм: *таъхид илми, муҳудий таъхид илми* ва б. Мазкур гуруҳларга ҳос семантика Хусусида фикр юритилган.

1.1.6. «Илоҳий илм билди бөрлик маънавий туюнчаларни ифодаловчи истилохлар» бўлимида илқиифодаловчи истилохлар 4 семантик гуруҳини таъкик этиши қайд этилган ва уларнинг нигиз маъно отенкалари аниқланган: 1.Қалб маъносидан истилохлар: *қўлғаш уйи, қўлғаш таъхи, ориф ирак, ориф қўлғаш* ва б. 2.Илоҳий нур маъносидан ифодаловчи истилохлар: *таъхиди, таъхи* ва б. 3.Илоҳий муҳаббат ва унинг дараяларини ифодаловчи истилохлар: *илоҳий илм, таъхид, ҳоҳ* ва б.

1.2. «Шаҳ маъносидан ифодаловчи истилохларнинг завқий гуруҳлари ва уларнинг семантикаси» банди 2 қисмга бўлиб ўрганилган:

1.1.1. Муҳийн нақсонларга қўйилган номлар ва уларнинг семантикаси қисмида Раулоллоҳ Муҳаммад (с.а.в.)нинг номлари ва диний-тасавуфий манбаларга укроичи мувобин шаҳ номлари қуйидагича тахлил қилинган:

1)Раулоллоҳ Муҳаммад (с.а.в.)нинг номлари ҳақида ашш, диний номга айланган хусусиятига кўра шундай ажратилган: а)Раулоллоҳ Муҳаммад (с.а.в.)нинг ҳос номлари ва улар семантикаси. *пайғамбарлар муҳри, амич, мустафо, Ҳабиб Азлах, Абдуллоҳ,Ақмад, Аҳсан, Ашшад, Ақдам, Амич* сингари номлар маънолари ҳақида сўз борган; б)Муҳаммад(с.с.)нинг бошқа пайғамбар(с.)ларга инсобага ҳам

қўлдан келтирилган номлари ва уларнинг семантикаси. *расул, лобий, Амр-и-Мубар* каби иштироқлар тақлид қилинган.

2) **Диний-тасаввуфий алимбаларда** учроқчи мавъий шахс номлари: *Хирфа(с.), Маҳдид, Исо Масид, Жаброил(а.с.), Мақом(а.с.), Исрофил(а.с.), Азройил(а.с.), Хироман котибийи чылын* ва б. номларнинг семантикаси ўзгаришчан.

1.2.2. **Умумий шахс инфолативчи иштироқлар** 2 (ўқинишга ажратиб таъкид қилинган).

1.2.2.1. **Умумий шахс инфолативчи иштироқларнинг** мавъужий гуруҳлари куйидагича бўришган.

1. Шарикатта оил шахс отлари: 1) **Ибодат маъносид билан** боғлиқ: *аҳам, рӯбо, марса, тақводор, муҷим, муҷулмон, муҷимқай, обид* ва б; 2) **мушариклик билан** боғлиқ: *синақор, бандо, муҷим, кифир, муҷибсизимийлар, муҷимид, муҷимийла, осий, фосиқ* ва б; 3) **шарикат билан** боғлиқ номлар: *бон муҷим, обоний, муҷим, муҷимий, муҷимийла* ва б.

2. **Тарикатга оид шахс отлари:** 1) **ўрнқилул тайбга оид шахс отлари** *қутб, шари айл, мардоний тайб, рақосий, асират, муҷаббо, муҷаббо* ва б; 2) **ўшлойиқ инш маъносид билан** боғлиқ шахс отлари: *миқ аҳли, бинқудо, сирён, аҳам қайдиқ иншқ қудлар, девоний, таққидоила, бунқур, девоний жерти, маъво аҳли, лири муҷон* ва б; 3) **ўшм билан маъносид боғлиқ шахс отлари:** *ифон аҳли, бинқимийон, маъий аҳли, аҳам, аҳли* ва б; 4) **қудрат билан** боғлиқ шахс отлари: *аҳам лол, ибну аҳам, аҳам аҳам, вараим (шқ миқсак ҳали), муҷим (қарий аҳам), муҷимий, таққ-ул тайб//муҷон-ул тайб, муҷимий, муҷимий* ва б; 5) **ўшмо билан** боғлиқ шахс отлари: *аҳли фан, аҳали ҳақ, муҷибийийла, Қудий-ул аҳам, аҳам;* 6) **ўшм маъносид билан** боғлиқ шахс отлари: *аҳам аҳам//аҳам сир, аҳли мақодат, аҳам аҳли, муҷимий;* 7) **қайру сулуқ билан** боғлиқ шахс отлари: *аҳам, муҷимий, сайб, сайб, муҷимий, сайб* ва б; 8) **инсонийлик сифатлари билан** боғлиқ номлар *марий, ҳақ, маъсим, аҳам, аҳам, аҳам аҳам* ва б; 9) **ўшмо маъносидин шахс отлари:** *аҳам, аҳам, аҳам, маъимий аҳам, муҷимий//муҷимий қимий, аҳам, аҳам* ва б.

Таъкидотда шахс инфолативчи сўзларнинг турли маънолар ва шахснинг маънавий маъносига кўра гуруҳлари шу тарзда аниқланган:

Турли маъноларга кўра тасниф:

1. **Шарикатта оид:** 1) **аҳли сунна ваҷ жамоати оид:** *мақиб, маъим, аҳ аҳ-бийн, синақ, маъим, маъимий маъим, сақоба, суннам аҳи, ўшмоий расул* ва б. 2) **ўшм вақиллари:** *аҳам, муҷимийла, маъим, муҷимийла* ва б.

2. **Тарикатта оид:** 1) **тарикатта қирган маъносид билан** боғлиқ: *синақ, аҳам;* 2) **ўшмоийлик билан** боғлиқ: *бунқимий, муҷимий, сайб аҳли* ва б.

Шахснинг ўрнқилган маънавий маъносига кўра тасниф:

1. **Тарикатта инш қирган:** *маъим* (тарикатта қирмоқчи бўлган. аҳам хануқ қабул қилинмаган), *бақобий синақий, муҷимий* ва б. 2. **ўрта даражига ўрнқилган:** *муҷим* (иштироқ қабул этилиб, тарикатта олинган. «аҳам» – қайру сулуқий диний иштироқ). *аҳам, маъимий синақий, муҷимий* ва б.

амқори, *лаъна* ва *қарома* сифатларни кўрсатади); 2)inson руҳини шаклини англатиши (inson одамнинг руҳи *бўри*, хити инсоннинг руҳи келинчак шаклида, хонли инсоннинг руҳи эса латиф ҳарор шаклида киради, брут хурдан иборат бўлар экан).

1.4. «Тасвиуф лексикасида маънавий унсурларни ифодаловчи **истилоҳлар**» бандида илмий Унсур номлари семантикасига кўра уч турга ажратиб тасниф қилинган ва семалари ўрганилган:

1.4.1. «**Ўрин-жой** номларини билдирувчи истилоҳлар» бутун ва бўлик маъносини англатишига кўра шу тарзда ажратилган:

1.Тарикат фасилари фаилет кўрсатдиган маскан маъносини ифодаловчи: *мажа, рабоба, зови*. 2.Тарикат фасилари фаилет кўрсатдиган масканнинг қисмини англатувчи: *мадҳарона, ҳирма, дармашона*.

1.4.2. «**Тарикат кифолирини** ифодаловчи илмий унсур номлари ва уларнинг семантикаси» бандида тарикат кифолини ифодаловчи номлар маъносига кўра 3 турга ажратилган:

1.Уст кийимни ифодаловчи истилоҳлар ва уларнинг семантикаси қуйидагича берилган:

Хирқа Унинг кўриниши кўп, оқид очик, ёқасиз, ени узун ва бўйига кам утул қибосдир. Суфийнинг хирқа кийиши унинг шайхга таслим бўлиши маъносини англатиши. *Хирқа* (араб.) "дамор, хуроқ" маъносидagi сўз. Икки хил хирқа кийилади: *хирқани иродат*, *хирқани табаррук*.

Хирқа маънавий даража англатишига кўра 2 турга бўлинган ва истилоҳлар семалари шундай ифодаланган: 1.*Хирқани табаррук*: хати тарикатга хирмаган, бундан энг маълумлари ан шайх суҳбатларида катнашадиган кишига ўз истакига биндан кийдирилади. Шу орқали тарикатга меҳр пайдо бўлиши ва кўл беришига татбиқ этилган бўлади. Бу хирқа истакига кийдирилади. Бунга *муҳиб хирқаси*, *муҳиб қисаси* ҳам дейилади. 2.*Хирқани иродат*, *хирқани иновати*: шайхга кўл бериб тарикатга аъзо бўлган кишига шайх томондан мазхум бир марҳум билан кийдирилган хирқадир.

Тасмуранинг икки қил турга мазхум: 1.*Тасмурани танмураси*; 2.*Тасмурани танмураси*. Бу аҳо деб ҳам шунтилади.

2.**Бош кийим** ифодаловчи истилоҳлар ва улар айрим-айримнинг семантикаси ишда қуйидагича ёритилган: тарикатнинг яна бир муҳим кифолиридан бири *кулоҳ* (*мажа, сикка*) бўлиб, бошга қийиладиган, жуддан тикилган сариқшар. *Қўбба, лангар* деб аталадиган икки қисмдан иборатдир. Қулоҳнинг устига ўраладиган салпа *дасдор* деб аталади.

3.**Кифа-кийим** кийим жараёнини аниқловчи истилоҳлар ва уларнинг таснифи келтирилган. Кифа-кийимнинг бутун ва бўлак англатишига кўра таснифи шу тарзда берилган: 1.Уст кийимни англатиши: *хирқа, муҳиб хирқаси, муҳиб қисаси*. 2.Бош кийимни аниқлаш: *кулоҳ, сикка, мажа* ва б. 3.Уст кийим қисмини англатиши: *мажд, лангар, гайрат белбога* ва й. 4.Бош кийим қисмини англатиши: *қўбба, лангар, дасдор* ва б.

1.4.3. **Қурақ** - **восита** маъносига билдирувчи бирликлар ва уларнинг семантикаси аниқланган ва турмушлари қуйидагича ёритилган:

Курал – воситалар куйидаги ўч хил жисмдан доралган бўлиши кўрсатилаган: 1)майдондан эслаган: *маълим*, 2)хайдон терисидан эслаган: *аўстак*, *жоймажоз*; 3)метал (ёки тахта)дан эслаган: *ауш*, *муштайо-муш*.

Моддий унсур ифодиларнинг истилоҳларнинг тарихий-стифаний хусусиятларига кўра таснифи куйидагича берилган: 1.Эсимлар: *рибат*, *зоина*, *хонжақ*, *мақдониёна*, *қаландархона*, *муштайо-муш*, *жоймажозаними* ва б (сони: 25 та). 2.Масъуллик ўзгартирган: *дарлоқ*, *остона*, *камар*, *макс* ва б (сони: 35 та).

1-боб охирида шундай хулосалар берилган. тасаввуф лексикасига ҳоқ шундай туруқлар лексиканинг яшилт системадан ибрат эканлигини яна бир бор исбатлайди.

Келтирилган мавзуйк таснифлар ва истилоҳлар семантикисининг ички берилиши лутат таркибидоги лутаний бўлиқнинг муайян килратари юзасидан маъ-тум илмий тасавууларини тусдиреди.

Диссертациянинг иккинчи боби “*Ўзбек тили тасавууфий лексик қатламидоги таркиб топишида ички ва ташқи маънавларнинг ўрни*” деб номланеди. «Тасавуф лексикасининг таркиб топишида ички маънавларнинг ўрни» деб атилган 1-фаслида лексема ҳосил қилинишиг семантик, морфологик ва синтактик усул орқили тасавууфий лексиканинг боёш йўлилари, уларнинг тил чаибаисига кўра таснифи ёригилган.

2.1.1. Семантик усулда кетилтоқ ҳосил қилиниши икки хил шаклда номоби бўлади:

Соф семантик усул қииб (тасавууфга ҳос) – *қииб* (географияга ҳос); *оша* (тасавууфга ҳос) – *оша* (қариндош-уруғчилик лексикасига ҳос); *рақбар* (*муриш*д тасавууфга ҳос) – *рақбар* (синтагма ҳос) ваби иносиллар билди асосланган.

Семантик-синтактик усул (вазелишнинг ҳам семантик, ҳам синтактик усулидан фойдаланилди). Бирок соҳага қўнган лексема фақат қўшмча лутаниг бирликлар билан биргалликда ўша соҳага она маъно айтилазди) ёрдамда *қўшма қўшм*, *мураббаъ муқом*, *самъ эшари*, *маънавий оша*, *маъийлик системаси*, *қуръат қални* сингажк истилоҳлар ҳосил бўлганлиги, семантик-синтактик йўл билди ҳосил қилинган тасавууфга онд лексемавларнинг қўп қисми “сифатловчи-сифатланмиш” типдаги бирликлар қилиниги исбатланган.

2.1.2. Морфологик усулнинг: тасавууфий лексемада морфологик усулда сўз ҳосил бўлиши ўчи фақл ларажада эмас. Аффикслар воситасида 1000 га қўн лексемавлар эслаган:

1. -лик: 1)“сайру сувитди ҳаққа елкагувчи йўл” (*маъийлик*, *нақибанонидлик*, *ботимийлик*, *қаландархейлик*, *қубравийлик*); 2)“суракдаги идртаба. *босқик*, *мақом*” (*зоҳидлик*, *фисолик*, *жумгаллик*); 3)нисоний – маънавий бирлик (бунда -лик сифатдан. бўлди эса отдан от сўз туркумини ҳосил қилди) (*аўштик*, *байлик*, *камиллик*, *деванлик*, *ҳурлик*, *ўзлик*, *борлик*, *қўллик*, *масъуллик*) маънавларини ҳосил қилди; 4)Белсини бишортувчи отлар (нажобий маъно айтилувчи: *арифлик*, *фисолик*;

фонемаларни янавуқ бўлган истилоқлар тасаввуф лексикасида талайгина: *Лекан* уларнинг ҳақмаси ҳам ўзбек тилининг сўз ясаллиш воситалари восидида ясалган жамъ сўзлар эмас. Масалан, *риёзат, айнилат, мағсима, ҳушман, маннат (барга бўлган), Лаҳур* зайиллар ўзбек тилига араб тилидан тайёр ҳолатда ўтатирилган. Юқордаги кўшиқча воситасида *муҳаммад+м, бади+м, абдий+м, уст+м, ислом+ним, аҳад+ним* каби лекселар ясалган. *-(а)м/-(и)д/-(о)м, -(у)м* кўшимчаси "ахлатим, муҳимчим" маъносини ифодаловчи истилоқларни ҳосил қилади. Мазкур вффиелар ўзакларга қўшилганда фонетик жиҳатдан ўзак таркибиде товуш ўтгарини ҳолисасари баъзан ноб бериши мумкин. Масалан, *Нубуваат, даромаат, санинат, мақодалат, рисолат, муслим* каби лекселар товуш ўтгаринида учрайди. *Башир+мат, воҳид+мат, аҳад+мат, мақру+ом, муҳаммад+м, руд+мат, уст+мат* каби лекселарнинг ҳосил воситари вффиелар кўшилганда товуш ўтгаринида учрамайди: 5) ишга *-хона* ва қуйдаги кам унум аффикелар ясаган истилоқлардан мисоллар берилган: *-хона* (ф.-т. "уй еки бинонини *девор* билан ажратилган ҳар бир алоҳиди қисми; бўлма"): *хонақоқ, чылақона, хилватхона, самовъхона, таъкидхона, мурақбахона, дарреххона, чылақхона, нбодимхона* ва б. -чи (йўлчи, мақомотчи); *-в.илоқ(-у.лоқ)* (*мақрулат, айтибулоқ, расулолақ, мақомотлақ, маърифатлақ*); *-(и)ш* (*баричи, покстани, софлани*); *-(у)в* (*қўрқув*); *-гоҳ* (*лақолақ, савдолақ*); *-баста* (*мақрубаста*); *сар-* (*сармаст*); *бе-* (*бевабар*); *ням-* (*мақрурак*).

2.1.3. Тасаввуфий қатламга оид тунгучларнинг бирикмалар воситасида ифодаланган диссертацияда қуйдагича таъки қилинган:

лугвий қатламда йирик бирикмалар (якки муस्ताқил маъноли сўзларнинг бирикмадан ҳосил бўлган бирикмалар) ҳамда ёйик бирикмалар (уч ва ундан ортик муस्ताқил маъноли лекселарнинг қўйилувидаги ишга келган бирикмалар) қўйилганлигини аниқлашам. Соҳиб оид маълумлашган олиқош 11X1 дан ортик бирикманинг қариб 80 % йирик бирикмалар сонида: *нубуваат, сикелат, аҳад тарихат, қоҳдий мидом, султонли орфим, тақду эҳсон, тақду мағбубат, муҳаммад жамъ* ва б.

Ёйик бирикмалар уч ва ундан ортик муस्ताқил маъноли лекселар (ёрдамчи сўзлар бунга қўйилмайди) дан таркиб тонад: 1)уч компонентли бирикмалар: *муқтақ ҳушман йўла, мақдий муҳ қайном, алаҳей файз обдий, мақ жалба йўла, Аҳад сумнат эътиқод* ва б; 2)тўрт компонентли бирикмалар: *фақру фило водийсинини адеси, ўдматан оқимосимик лиязма чиқаруви, банданинг ҳудо тарофига сайра* ва б; 3)беш компонентли бирикмалар: *мақсининг ўйиледонига барим йўла, аммага ҳос бўлган шароит эъми ва б; 4)олти компонентли бирикмалар: гари нутқ жароғида қийинчили гудирса-да, қўлашдиб қилинатгани қуйдаги мисоллар билан таъкиқ мумкин: *янони шайбурини даъи ақнага томириги сардари, мутавераста муриднинг Муҳаммад алайҳиссаломга робита қатнини* ва б.ш.қалар.*

Қуйдаги шикки компонентли бирикмаларнинг хил ва турлари ҳақда

Тасаввуфий манбаларда —ақ кўшимчаси биледа кўп қўлланилган сўзларга, масалан, *млоҳ* (млоҳий *файх*, млоҳий *магарифат*, млоҳий *исъ*, млоҳий *имак*), *масавварф* (*масавварфий ҳаёт*, *масавварфий маънаф*), *дип* (*дипний язиғф*, *дипний хужжасан*), *рех* (*рехдай ҳаёт*, *рехдай жарайи*) сўзларига қўшилтиб бирикманинг сифатловчисини асосидан. *Жазрий тарикат*, *қудрий тарикат*, *ухравий мувофот* (*сўфий* билан боғлиқ бирикмалар бундан мустасно) каби бирикма ҳолидаги истилоҳларнинг сифатловчи компоненти *-ий* воситасида ҳосил бўлган эмас. Шайбон *хифтий*, *қувчтий*, *фонтий*, *манжалтий*, *жасратий*, *қуруттий*, *ухратий* каби яшаш ўзбек тилининг тасаввуф лексикасида реаллик ҳасб эътиборин. *-ий* аффиксин тасаввуф лексикасида ўта унумлар ҳисобланиб, унинг воситасида исмиан нисбий сифатли бирикмалар 80 фондан ташкил қиладн.

Юқоридати аффиксдан тапқарн *-ли* (*қудратли дўст*, *давомли сукум*, *сартл кечилмак*); *-илит* (*рехоният илми*, *қулбийли сифатли*), *-лар* (*суноҳлар банди*); *-ин* (*дишран хикр*); *-ин* (*мифий тафаккур*, *мистикомий*) аффиксларни ҳасб миқдорла бўлса ҳам икки компонентли нисбий сифатли бирикмаларнинг сифатловчи қисмини яшаш учун қўллант қилган.

3. **Отфегъя** ашозаси: 1) белгисиз боғланмиш (*шириқ қисими*, *файл қилмоқ*, *қўл берими*, *байъат қилмоқ*, арбани чикарими ва б.); 2) белгилн боғланмиш (*олмадан қочми* (*ил фиру ми* — *ил дуте*), *дабрдан чикми*, *парданми кўтаралими* ва б.);

4. **Симит** ашозаси *ин акъ*, *рехқин* *қўк*, *тўрт* *унсур*, *рч маътур*, *етми* *мархаба/замомфи симита* каби истилоҳлар синтог типнда ўзаро бирикувни қосни қиладн ва б.

2.1.4. Тасаввуфий лексиканинг тил манбасига кўра таснифи

Илмий ишда тил манбасига вўро тасаввуфий луғавий қатламда истилоҳлар яшн ва ҳосил қилмиш қўйидаги қоидаларда амалга ошириш исптилган: 1) ўзлашган сўзга ўзбекча аффикс қўшиллади: *бақо+лик*, *максим+лик*, *дарвин+лик*, *шафоят+чи* ва б.; 2) ўзлашган сўзга ўзбек тилига ўзинишга аффикс (аффиксезла), ола қўйишча қўшиллади:

хала+қил(=қил), *дарвин+хала*, *сарт+маст* ва б.; 3) ўзлашган сўз ва туб туркий сўт ўзаро бирикди: *қўнмил қўнми*, *хирқ* *қисмоқ*, *сил бартик*, *парданми кўтаралими*, *қонъ* *одам* ва б.; 4) бир тилдан ўзлашган икки лексема бирикди: *зикру тасбеҳом*, *хайру эҳсон*, *гумилдор банди* ш б.; 5) манбалда кўра иккати бошқа-бошқа тилдан ўзлашган сўзлар бирикди: *вахдат майн*, *тиқри арра* ва б.

Маъкур бобнинг Тасаввуф лексикасининг тарқиб топишига ташки манбаларининг ўрниндеб аталган 2-қислда танки оқиллар, кўпн бошқа киллардан сўт ўзлаштириш орқали тасаввуфий лексиканинг бойлигн йўллари хавида сўз боради.

2.2.1. Араб тилидан ўзлашган истилоҳлар: ишда тасаввуфийлик восити тушунчаларни ифодаловчи *одоб* — (*ʿadab*ʹ), *ақид*, *арбод*, *таваб*, *узлам*, *бақо*, *фано*, *силсила*, *шажара*, *илми ҳаёт*, *илми қўл* ва бошқа арабий

истиллоларнинг илоҳлари келтирилиб эпитетлар фикр-мулоҳазалар билдирилган.

Асриларга тургун бирикма шаклига келган иборалар кўп учрайди. Бу фаол кўлланувчи бирикмаларнинг кўп исми арабча сўзларнинг бирикувидан иборатдир: *Асмон ҳуфта /Асмо эл-Хусно - "Аллоҳ Таоломининг /физик исмилари", Аллоҳ атла ва маъна, Аллоҳ Субҳонаку Таоло, салотатоду алайхи авваллам/пайҳиссалла, Қудроҳу сарраҳу, Қудбасалтоҳу рудҳау, анла ҳақ, Муру қаъба ан тануру, раҳматуллоҳи аълиҳ/*. Ундан ташқари, араб тилидан ўзлашган лексемалар асосда кўплаб бирикмалар ҳосил бўлган (*мақоо ақил, маърифат бағри, фаврлик мадания, андо ҳажри, илоқийет дундиси, нурувийет саласатса* ва б.). Бу эва ўзбек тили лексикасининг, шунингдек, тасаввуфий лугавий қатламнинг бутунга калар узлуқею равишда бойиб келганини яна даъишдир. Илмий ишда яна шу каби арабий сўзлар бирикшидан овйио бўлган ҳосиллар борасида фикр юритилган.

2.1.2. Форс - тожик тилларидан ўзлаштирилган шеклозлар

Тасаввуфий маъқун ифодашовчи лексик бирикларнинг айримлари форс - тожик тилларидан ўзлаштирилган: *мур, ҳажри, дарғам, марса* ва б. Бундай истилоҳлар ҳақда таъкиот ишда қуйидагича мулоҳазалар баён қилинган:

"Ғийб ул - пуғо"да изоҳинишча, *дарғам* сўзининг эл маъноси "эликлардан марса тилоччи" демакдир. *Дарғам*нинг қадимий шакли *дарғамез* - "эликларга оқлуғчи" дир. У кейинчалик *дарғам* бўлган. *Дарғам* учун муришининг эпитет баъисоли Қаббалир, у ала шу эшикка оқлуғчи ва ундан нажот тилоччидир.

Нахшбандия тарикати асосларининг кўли *форс-тожикча* сўзларнинг бирикувидан ҳосил бўлган бирикмалар востасида шимлашди: *хатлат дар аммуҷан, эд хард, баъдшит, марғамшам, эддодат*. Бундан ташқари форс - тожик тилдан ўзлашган сўзлар иштирокнда бир қанча бирикмалар ҳосил бўлган. Масалан, *зом* иштирокнда ҳосилган бирикмалар: *марборик зом, мақводор зом, зомик ариҷият, зомнинг тоҳири, зомий инқ* ва б., *мур* дан ҳаятган бирикмалар: *ҳуқри мур, мур соний* ва б.

2.1.3. Рус тилдан ўзлаштирилган тасаввуфий алоқадор сўзлар

Таъкиот ишда *масмачизм, аскетизм, ланғанизм, сўфизм, романнизм* сўзлари лусусида қуйидагича мулоҳазалар билдирилган:

-*мзм* иффикси ўзбек тили сўз асалши борасида реаллик ҳисоб этмайдан. Тасавуф билан алоқадор *ланизм, релизм, аскетизм, масмачизм* ҳаби сўзлар тарқобдаги -*мзм* рус тилининг яшовчи компонентни ҳисобланади ва шу тилдак ишориддаги шикда тайёр холда ўзлаштирилган. -*мзм* кўшимчаси ўзбекча тасавуфий маънашарқ фвол кўлланувчи *сўфий* сўзини кўшимчи «таълимий» маънасиин ҳосил қилган: *сўфизм* тарихи. Бу ўринда -*мзм* иффикси -*лзм* аффиксининг ланифасини бажарган (ёки -*мзм* билан

маъноловчиликни ташкил қилган). Иккинчида келтирилган сўзлар баён "эру кўтаринки рух уйғуртадиган, яншига урқилган келадиган" дегенча роз ва дас - туқатлар бизан тўрай - тоқсан марси" (ЎТИЛ II) маъносини билдирувчи романтическая сўзи ҳам рус тилидан шикоятлар.

Диссертациянинг 3-боби «Тасаввуфий лексик қатламда маъноловчилик. Энд маъноловчи ва кўп маънолуқлик ҳодисаларини» деб номланган. Унда тасаввуфий лексикада маъноловчилик, энд маънолуқлик, кўп маънолуқлик ҳодисаларини таҳлил қилган.

Бойнинг 1-фасли «Тасавуф лексикасида маъноловчилик» тусида фикр мулоҳазалар билдириган: «...*тап (қодарийлик, қатандарийлик) ва -ий (савб-ий, ақбар-ий, суҳравардий)* аффикслари "жарият номлари ясиш" хусусиятига эга бўлганлиги учун соҳада аффиксди маънолуқликни таъмин қилади. Бунда аффикслар ўртасида маънолуқлик маъжур эмас

Тасавуфий лексик қатламда лутавий маъноловчилик хенг тарқалган. Масалан, "Аллоҳдан бошига дамми марси" мазмунини ўзбек тилида қуйидаги ваби йнгирмага жини сўзлар вексласида инфодалашади: *фано ҳарамни, алам қулқулги, олам, сол барилк, дуня, маснао, даво, ёлган, алёр, лафлат, моумик, касрат, дурбан, махлуқот* кабитар (ТХ, 220)

Сўз вексласи доирасида пайдо бўлган, вақт ўтиши билан шакли маълум даражада ўзгаришга дуч келган лексемалар вариантлар деб аталади. Тасавуфий лексика доирасида учрайдиган вариантлар қуйидагилар: *сайёҳ/сайёҳчи/ сайёҳ /сайёҳчи, муқиб хирқаси/муқиб киваса, зикри тайриқ/тайри хуфиз, зикри мақриб/зикри мақриб, тарик/тарикат* ва б. Таъкиқот ишнинг маъжур бўлишида маъноловчи ва вариантлар муаммоси атрафинча ўрганлиган. Уларнинг ўзaro фарқланувчи маъно олтиқаларини ёритиб, бераштирувчи семалярини аниқлаган.

"Тасавуф лексикасида энд маънолуқлик" деб номланган маъжур бобнинг 2-фаслида қуйидаги фикр-мулоҳазалар баён қилган: "йегилаш, мултанат" (ЎТИЛ II) маъносини билдирувчи *маъма* ва "маъмалар олтиндаги нагривафизик, ўқинишватик: айирма, маъфизин" (ЎТИЛ II) маъносини инфодалашчи *фарқ* сўзларини ўзбек умумий сўзлашув тилида фаол бўлиб, улар тасавуф илмида ўзaro энд тушувчанларини инфодалашга хизмат қилади. "Жамъ тўрлайкин дечаклар, *фарқ* эса ажраланишлар. Сўфийлар *маъма* билан *фарқ*ни ўзларича хик қилганга ва шунга кўра таърифлар берашган: *маъма* - вақдат, *фарқ* - касрат, *маъма* Хикка доир, *фарқ* кўлга охи марса. *маъма* - бирчи маровни Аллоҳ билан қонм кўрмоқ, *фарқ* эса - ашени Аллоҳдан айри, аммо Аллоҳдан деб биланжидир"¹⁰.

Тадқиқотда *маъма* ва *маъма*, *маъма* мура ва *маъма* урраг ели энд маъноли нечиқилларни ҳам таҳлил қилинган.

Бобнинг "Кўп маънолуқлик ҳодисаси" деб аталган 3-фаслида тасавуф лексикасида бир неча маъно инфодалашчи истилоҳлар таъкиқ қилинган. *маъма* (араб.) истилоҳининг дарабалики маъносини "сўқилотлар" ("Аллоҳ ҳар қандай шариққан лек" қалибасини айтишлар. Унинг кўчма

маъноси “*дустар 4т ибодат сўзларини ҳасоблаш учун ишлатилган маъноқ шодаси*”. Тасбеҳнинг ушбу кўчма маъноси ашқадорнинг метонимик асосида кўчмалиги неботланган. Шунингдек, ишда *тарикат*, *дарам* кўп маъноли истилоҳларнинг маъно кўчиш йўшари кўрсатиб берилган.

ТТС лугатда кўп маъноли истилоҳлар бир неча кўчма маънолари билан бирга берилган. Улар қуйидагилар: *бахр* (بحر), *жон* (جان), *чироқ* (چراغ), *дард* (درد), *дил* (دل), *дуриқсулдан* (دورقسولدان), *абисал* (ابسال), *халқдор* (خالدور) ва б.

Умуман олганда, марқур лексин катламда маъношонлик, кўп маъноллик, вариантлик ва х. к. масалаларда бошқи китловлардан фарқли жиҳатларнинг бири маънодонлар мақдорининг кўпчилиги бўлса, яна бири тасаввуфий тармоқ лексикасида кўп маъношонлик ҳолисаишнинг маввуд эканлигидир.

Диосорталанининг 4-қисми “Тасаввуфий лексиканинг функциял-частотавий жиҳатлари” деб номланган бўлиб, 2 қисмдаги иборатлар

Бобнинг 1-қисми “Тасавуф ва ўзбек лугатшунослиги” деб номланади, унда катта ҳажмдаги маввурий лугатларда тасаввуфий сўзлар ифодаси ҳусусида сўз борди:

1. “Девону дугот ит-турк” асарида тасаввуфий тушунчаларик янгилашувчи сўзларнинг ифодалангани” ҳусусида апрофичи фикрлар билдирилган. “Девону лухи ит-турк” асаридаги тасаввуфий алоқдор сўзлар диакроник ва синхроник кўламда қўллашши даражасига кўри қуйидаги гуруҳларга бўлиб ўрғанилган:

1) **диакроник ва синхроник таркибда айнан қўлланиладиган сўзлар**: илмий ишда диакроник ва синхроник таркиб (жамъ туркий тил ва ҳозирги ўзбек тилининг тили таркиби)да айнан қўлланиладиган ЛУТда берилган тасаввуфий маъно ашқадорчи сўзлар (*жон* (جان), *жан* (جان) ва б.) 80 тами таъкик этишқи ҳақида маълумин берилган; 2) **синхроник таркибда фонетик жиҳатдан ўзгариши сўзлар** таъкикот ишда лугатда *камад*, *маъна*, *қайду* каби хотаргик ўзбек тилида ишол қўлланишчи, тасавуфда ҳам муайян маъно ашқадорчи сўзларнинг маъноли вариантлари қуйидагиларда берилганлиги: *маъна* (1, 146), *маъна* (1, 402), *камад* (1, 401); 3) **синхроник таркибда маъноси ўзгариши сўзлар**: таъкикотда ишол таркиботинини ишолан дикларнида ишоланмада бўлган қуйидаги лугатий бирликлар нақт ўтиши билан ишолан ўзгаришида (ёки қисман ўзгариши) қолди, лексин лексин маъноси ўзгариши тартида ҳозирги ўзбек тилида қўлланишнинг тартида ишоланган: *дарам* – *қайдулар* – *қайдулар*, *қайдулар*, *қайдулар*, *қайдулар* (1, 127), *маъна* (*маъна*) – *қайдулар* – *қайдулар*, *қайдулар*, *қайдулар* (1, 253), *қайдулар* – *қайдулар* (III, 1) ва б; 4) **синхроник таркибда қўлланиладиган сўзлар**: илмий ишда лугатда қайду қўлланиладиган сўзлар лугат ўтиши билан ҳозирги ўзбек тилида қўлланиладиган қолта қолганини, шга ишол: *қайдулар* – *қайдулар*, *қайдулар*, *қайдулар* (1, 394) *қайдулар* – *қайдулар*, *қайдулар*, *қайдулар* (III, 24) ва б; синхроник таркибда: *қайдулар* – *қайдулар*, *қайдулар*, *қайдулар* (1, 126), *қайдулар* – *қайдулар*, *қайдулар*, *қайдулар* (1, 376) *қайдулар* – *қайдулар*, *қайдулар*, *қайдулар* (1, 354) каби сўзлар ЛУТ дан ўрин ишолангани қайду этишқан яна таъкикот

хўлиниган

1. "УТИЛ да сўфийна мазмувли сўзлар (1-2 пажри қисми тасқили)" хусусида қўйидагича фикрлар билдирилган:

Аждолар илмига оид асарларнинг ўзбек тилига ўлтирилиши, мутасавуфлар томонидан тасавуфга оид кўпгина асарларнинг бевосита арабчиси тилга ўзига ҳоҳ дехқияк наглашни вужудга келтирилган. Шура даврида эскирган ҳисобланилган кўпгина тасавуфий мазмулни билдирадиган сўзлар, айниқса, бутун янги яратилган асарларга фаол қўшилмоқдадир. Тилдаги бу ўзгариш УТИЛ II нинг руҳига том нъвода сонидирлигини кўрсатди. *Роботию, мадҳи, рақиб, асоси* каби тасавуфий сўзларнинг изохлари ингитдан лутга кириштирилган айни мўдда.

Элма ва оезви нуқта, айниқса, ним ақлини нуқиди фаол қўлланилаётган *дрфок, қашқимқош, мротафо* сўзлари лутга киритилмаганлиги, шеърятда (хаттоки, оғзаки лутда ҳам) фаол ҳисобланган ва ирфоний мазмулига нў бўлган *аброҳ, аҳра, анфус, ладун, макот* сўзлари "осдан чиқарилган" янги қўшилган.

Ақид, тасавуф, ибодат, мадҳи, мақом, ҳомақоқ сўзларининг УТИЛ II даги ирқлари ҳақида аниқ хулосалар баён қилинган.

Заманом *энциклопедиясида тасавуфий тушунчаларни англатувчи сўзлар*" ҳақида мулоҳазалар баён қилинган:

"Энциклопедия лутга 70 га яқин тасавуфийнинг асосий тушунчалари қомусда шўқиланган. *Гидроний, Яссаний, Ниқибандий, Бибн Мутқуз қунод, Бибн Семанба* синлари ўттиз нафар мутасавуф, сўфийларнинг фаолиятлари ҳақида бағайит маълумотлар берилган Булардан ташқари *Қубрайийона, Увайсийлик, Яссанийлик, Қашқарлик, Қодирийлик* каби тарикатларнинг асосий қонунлари, кейин чикири тарихи ва уларнинг вақиллари ҳақида аниқлиқлардан маълумотлар бир "энциклопедия лутга тасавуф тарикатларидан асосий 20 га яқин асарда берилганлиги ҳам айни мўдда Қомусга 65 га тарикат номдан иборат тарикатлар жамъали киритилган. Илмом энциклопедиясида аксарият тасавуфий тушунчалар мақсадда мувофиқ равишда тўғри шарҳланган: *маънақош, кел, дарош, қояндар, нисоз, баша ва фило* ва б. Лекин вўлтида тасавуфий матмулдаги тушунчаларининг изохларида камчиликларга ҳам йўл қўйилган. *Лутга ташқари мадҳи-мадҳи* да амаз қилинган. *Ақидиқ, бақо, қубрайийлик, мадҳи, салқ, таркидундечлик, ҳаф* ва баша тушунчаларининг тузилиши, лутгадани шарҳларида уларнинг қоник маъналари ҳақида лут ҳукмлар чиқарилган. "Илмом энциклопедиясида нисон руҳияти ва маънақош билан боғлиқ лутга *мадҳи-мадҳи* а лўла амаз қилинган зарур эди.

4. "Нозирги о'zbek o'q'ib o'zlarining izohli lug'ati"¹¹да тасавуфий тушунчаларни англатувчи сўзларнинг *ифодатинини*" ҳақида фикр-мулоҳазалар билдирилган:

¹¹хўлини

Лугатга кўра, тасаввуфий тушунчаларни инфодалаш учун аҳмад китубчи *бидартик*, *бидикит*, *бедира*, *бин*, *девана*, *тафалхур*, *сафар*, *сабр*, *руҳ*, *олам*, *маъна*, *мусофир* каби туш ва асма сўзларнинг 325 таси умумлексиқлад фиқл ноллатилиши аниқланган.

Иккинчи халқ нуқтада фаол тасаввуф сўзлари: шариий тушунчаларни инфодаловчи сўзлар (*лутфа*, *хидойи*, *тафтир*, *тафтир*, *тажри*, *таван*, *саҳоба*, *санада*, *салва*, *саваб*, *сўфи*, *сўфиннома*, *сўфий*, *уламо*, *лайсамбар*, *уммура* ва б.); шариий тушунчаларни инфодалатмайдиган сўзлар (*ҳиммати*, *ҳал*, *ҳул*, *фақар*, *ҳулқ*, *ҳос*, *ҳикмат*, *ҳикмат*, *серавақ*, *таъвилек* ва б.) тиримли 2 тарафда ажратилган ва таҳлил қилинган.

Қатълар, *даргани*, *девана*, *авлиё*, *валлий*, *сўфиёна*, *шариий* каби тасаввуф илмига асосқадор бир қанча сўзларнинг изоҳлари ўқувчи оғинга тўғри етиб бериладиган даражада жўш ва селда тузилгани, минсол сифатида сўфий маъналардан фойдаланилгани, сўзларнинг ислоҳлаштири жароғинда тасаввуфийма талқинларга оз бўлсада аниқлангани ҳам бўлганини талқил қилинган.

Маъмур бобнинг 2-қисли "Тасаввуфий шариийта қўлланиши тил бериқислари" ҳақиқадир. Унда Олам Яратқисни маъносини инфодаловчи истиқиллар «Иномамологик-номинцион» сўзлар назардан тасниқлад методин асосинда ағаш, доимий номин айланиши хусусиятыга кўра куйилдири гуруҳларга ажратилган.

1. Ягона, таъс бөрлик маъносин билан бөрлик ҳалда номланган исмлар семантикаси бандиш *Ху* - *Ху оми* - *Ху-ху муроди*. *Бирубор* номлари маъмурлари ёритилган.

2. Илоҳий иши билан бөрлик ҳалда номланган исмлар семантикасида сўфий шорлар асарларида қилган илоҳий иши билан бөрлик *тири мурод*, *маъжуб*, *диндор*, *мурода*, *Еру адал*, *Хуси маҳди*, *Жанон* каби сўзлар хусусида фикрлар биқилрилган.

3. Ишан қошқилувчи зот маъноси билан бөрлик ҳалда номланган исмлар семантикаси *Султон*, *Халжа*, *Махли/Маало* сингари номлар таҳлили орқали ёритилган.

4. Ягона нуқтада зот маъносини инфодаловчи сўзлар бандида *илоҳ* номи воқинида илоҳий маъна *таъсил*, *илоҳий ҳуси қудрати*, *илоҳий иши* селатилди. *илоҳий мурод*, *илоҳий лутф* ва х. к. биринма шаклидаги номлар тасаввуфий-шариий маъналардан умрашисиботланган.

ХУЛОСА

1. Ўзбек тилининг тасаввуф илмига ҳис қилинган бир монография ҳақида қилган текшиқ селатида ўрганилган Унинг қамрови мивригуруҳлар ва маъмурлар маъмуиндаги иборатлар.

2. Тасаввуфий лексиканни ўз қатъли тақлиш қориниқ. Тасаввуфда гна лексемаларнинг айланиши усуллари, ўзига ҳос номини хусусиятлари, морфологик, семантик, сингавтик ва тил илмиқинга кўра тарихини ўрганилган.

3. Ўзбек тилининг тасаввуфий лексикасида соф семантик ва семантик - синтактик усуллар билан ҳосил қилинган лексемалар маъжуд. Уларнинг қисқа қисмида, айниқса, сифлий терминлар кўпроқ иштирок этади. Семантик - синтактик йўл билан ҳосил қилинган тасаввуфий оид лексемаларнинг кўп қисми "сифатловчи - сифатланмиш" типдаги бирикмалардир. Морфологик усуллар сўз ҳосил бўлиши ўта фаол даражада эмас.

4. Ўзбек тилининг тасаввуф лексикасида бирикма типдаги иштилоқлар миқдорининг ниҳоятда кўллиги ва таркибининг хилса хиллиги бешдан ўтам ва негиздан кўпроқ лексемалардан фарқ қилади. Кўп қисмидаги бирикмаларнинг аксарияти икки қисмга эга бирикмалардир. Бундай бирикмалар лекселарнинг бир-бири билан бирикшиш усули ва воситаларининг хилса хиллиги билан ажратиб турлади.

5. Бир лугавий қатлам ёки бошқа-бошқа лугавий қатламларга мансуб бўлган лексемаларнинг ясаллиш шаклиси, ўларо қўشма сўз ёки бирикма шаклида бирлаша олиш-бирлаша омилистик имкониятлари аниқланиб, яъни ва қўшма сўз, биринчалар лугавий структура мунтазам назардан талқит қилинишида тасаввуфий лексик қатламнинг таркиб топнишида тилдаги ички имкониятларнинг ўрни бекаркс, синтактик сўз ясаллиш усуллари воситасидаги ясаллиш айниқса фоз жароён эканлиги яшиллар асосида ўз исботини топди.

6. Тасаввуф соҳасига оид лексик қатламда ўзлашма лугавий бирикмалар салмоқли ўринга эга эканлиги асослай берилди. Арвб тилидан ўзлашган лексемалар интироғида кўпгай бирикмалар ҳосил бўлишини ўзбек тили лексикасининг, шуошундек, тасаввуфий қатламнинг бутулига қишар узлуқисиз ривқида бойиб қолганинидан далолат экишоти қайд этилды.

7. Ўзбек ҳақон билан фоз-тожиқ талаффузи асрлар давомида ёйма-ёй яшил қишганини, сифлий, иқтисодий, ижтимоий ва миданий алоқаларнинг йўлга қўйилганига қаб қатор омиллар ўзбек тилининг сўз бойлишида, жумладан, тасаввуф лексикасида фоз-тожиқ тилларидан ўзлаштирилган иштилоқларнинг мунтазам қишганига сабаб бўлган. Южорда қўрилган молдоний ижтимоий ўзбек тили тасаввуф лексикаси ҳосил қилиниши асосий воситаларидан саналади.

8. Тасаввуф лексикасида алоқадор рус тилидан ўзлашган сўзлар қим миқдорда, айжан ёки ярим қалыкалаштирилган сўз қилиплари дээрли учрамайди.

Маъжур вағлам таркибидан арабча, фоз - тожиқча, русча ва рус тили орқали ўзлашган сўзлар маъжур адабийлар. Хусусат мунтазам адабий номуналарига тасаввуф илмига ҳос назарий асарларда, таржумалар ва дартимларда мунтазам аке этган. Маълум қисми эва оғачки нутқида ҳам фаол қўлланилмоқда.

9. Тасаввуфий лексик қатламдаги маъноқошиқлик, тид мунтазамлик, қўл мунтазамлик ва вариантлик бир мунтазам фаол жароён Бинобарин, маъноқошиқларнинг тасаввуфдаги бирлаштирувчи семалари аниқланиб, фозлашувчи нолик маъно қирраларча очиб берилди. Тасаввуфий лексик

катламдаги энд маъноли лексемалар тахмин қилиниб, уларнинг сымалари ўрғинидаги тафовушлар ойдинлаштирилди. Тасаввуф лексикасидаги кўп маъноли лексемалар тахминга тортилади. Улар маъноларининг ривожланиши учун туртки бўлган объектив сабаблар шикости, назмо кўчиш йўллари ва усуллари далилланади.

10 Милқур лексика қатлами маънолишани, кўп маънолилик борасида қўйидаги ўзинга хос жиҳатларга эга: 1) маънолошлар каторида улар миқдорининг ҳўлиги; 2) соҳада кўп маънолилик ҳодисасининг мавжуд эканлиги (бўшқа лексик доираларда бундай ҳолатга дуч келинмайди); 3) калфий, қоллий или сувалек тасаввуф илмига хос тулғунчаларни ифодаловчи иштилоқлар назардан ўтганига келтириш ишларини олиб бориш мўмкини эмаслиги.

11 Тасаввуфий сўзларнинг функционал-частотажий жиҳатлари нимаий-натариий мавбалар. Хўтатлар ва шўърий асарларда кўшайт акс этишлиги ўрсанилди: М. Кошғарийнинг «Девону нуғот ит-турк», «Ўзбек тилининг изоҳли луғати» (1-2-қадри), «Илим. энциклопедияси», «Hoziro'zbek tili faol so'zlarining izohli lug'ati»да ифодаланган тасаввуфий тушунчалар миқсадга мувофиқ тарзда, юқори ишнўй савияда, масаланнинг мўжбатига рижон қадар тасаввуфий нуқсали назардан хам ёйдирилган ҳолда иштилоқини кералиги таъкилланиб, аниқ ва мўзвўрб тақлифлар киритилди;

тасаввуфий шўърийида кўлланувчи тил бўқликлари, мўмтў адабиёт намуналарида, хўсуван сўфий шўърлар А. Яссавий ва Боборихи Машраб асарларида шик ва маъшўк образларини анилатувчи тасаввуфий сўзларнинг маъновий хўсусликларни тахмин қилинди, тил хўсусликларни ўрғинилди.

Хўлиас, ўзбек тилининг ўрғинилмаган жабҳларидаги бўқ саналган тасаввуф илмига онд туғвний қатлам терминологик аспекти таққик этилди. Соҳада онд лексиканинг тилдаги ифодаси, ўрни ва оқимини хўсуслида таъшиш мўмқаддалар билдирилди, унинг системалик хўсуслиати шик бўрилди.

ACADEMIC COUNCIL. No.DSc.03/30.12.2019.Fil.19.01 PROVIDING
SCIENTIFIC DEGREE DSc UNDER THE TASHKENT STATE
UNIVERSITY OF THE UZBEK LANGUAGE AND LITERATURE
NAMED AFTER ALISHER NAVOI

TASHKENT STATE UNIVERSITY OF THE UZBEK LANGUAGE AND
LITERATURE NAMED AFTER ALISHER NAVOI

AKHATOVA MAKHRLBA SAJIMOYNA

TASAWWUF LEXICON OF UZBEK LANGUAGE.

10.00.01 – Uzbek language

ABSTRACT OF DISSERTATION OF DOCTOR OF PHILOLOGY
(DSc)

Tashkent – 2021

The topic of the Doctor of Philology (DSc) dissertation is registered in the Higher Attestation Commission under the Cabinet of Ministers of the Republic of Uzbekistan under the number H2021.4.03Sc/TUJ44.

The dissertation was completed at the Tashkent State University of Uzbek Language and Literature named after Alisher Navoi.

The abstract of the dissertation is available in three languages (Uzbek, Russian, English) (resume) on the website of the Academic Council (www.navoiy-uni.org) and on the Information and Education Portal "ZiyoNet" (www.ziyo.net).

Official opponents:

Dadaboev Hamidulla Arifovich

Doctor of philological sciences, professor

Sodikov Koshimjon Fazilovich

Doctor of philological sciences, professor

Grigoriev Andolla Durdievich

Doctor of philological sciences

Leading organization:

Samarqand State University

The defense of the dissertation will be held at the meeting of the Academic Council of the Tashkent State University of Uzbek Language and Literature named after Alisher Navoi DSc.03.06.12.2019.Fil.19.01 on 13 * 12., 2021 at 10⁰⁰ (Address: 100100, Tashkent, Yulkesaray district, Yusuf Khas Hajib Street, 103. Contact numbers: (99871) 281-42-14; fax: (99871) 281-42-44; fax: (99871) 281-42-44 (www.td.ziyo.net)).

The dissertation is available in the Information Resource Center of the Tashkent State University of Uzbek Language and Literature named after Alisher Navoi (registered under 852) (Address: 100100, Tashkent, Yulkesaray district, Yusuf Khas Hajib Street, 103. Contact numbers: (99871) 281-42-44, fax: (99871) 281-42-44; fax: (99871) 281-42-44 (www.td.ziyo.net)).

The abstract of the dissertation was distributed on 13 * 12., 2021.

Register Protocol No. 4 / 13 * 12., 2021.

Sh.S. Strajiddinov

Chairman of the Academic Council for Awarding Academic Degrees, DSc in Philology, Professor

K.U. Paridaev

Scientific Secretary of the Academic Council for Awarding Academic Degrees, Associate Professor, DSc in Philology.

N.M. Mahmudov

Chairman of the scientific seminar under the Academic Council for Awarding Degrees, DSc in Philology, Professor

INTRODUCTION (Abstract of Doctoral (DSc) dissertation)

Relevance and necessity of the dissertation topic. For Turkic literature, which has played an important role in the development of advanced artistic views of the world, tasawwuf literature (tasawwuf – "sufism, mysticism") is like a cornerstone. From the linguistic point of view, the tasawwuf lexicon within the Uzbek language alone seems to be infinite in quantity. Just one example: the number of terms denoting a person within this lexical layer is about 550, and the number of words expressing the meaning of "tasawwuf science" is more than 30. One of them is 'mysticism'. The meaning of mysticism is "to be free from the world." With the exception of some differences, this is exactly the science of saints, mysticism. So what is "extremysticism"? ("Extra" means "outside") means to act for a specific purpose (for example, a material purpose). So, as mysticism (i.e. mysticism) is "to be free from the world," extremism means a current against mysticism, that is, enlightenment, the science of the saint, science, gnosis, and great spirituality. From this we can draw a clear conclusion about the contradiction between the extramystic (anti-mystical) currents that sometimes attack society and the science of the saint, and the importance of the study of this science (including its linguistic features) today.

As much as it is necessary and important to study tasawwuf science in order to achieve world enlightenment civilization, it is also necessary and important to study its language and its enormous impact on the development of Turkic languages, especially Uzbek. But the work done by linguists in this field is almost non-existent. The study of the existing literature in this area, the issues of their specificity are not interpreted, the issues of drawing the necessary scientific conclusions are not covered in linguistics. Therefore, based on the weight of the work done, the study and evaluation of the tasawwuf lexical layer in the Uzbek language in this direction allows to draw holistic and general conclusions to complement the theory of general linguistics.

Since the years of independence, the first step towards the upbringing of a perfect person, raising a harmoniously developed generation without leaving an educational gap in the minds of young people, has become one of the top priorities of the country. Encouraging a person to perfection means, first of all, achieving the beauty of character, directing him to the perfection of morality. Sufism is the beauty of behavior. At a time when the government is considering this issue at the level of public policy, there is no doubt that the direct study of the science of gnosis - mysticism, which promotes the "idea of the perfect man", the creation of research on its lexicon is urgent.

This study to some extent contributes to the implementation of the tasks set out in such Resolutions of the President of the Republic of Uzbekistan as No.PR-2909 dated April 20, 2017 "On measures to further develop the higher education system", No. PR-2995 dated May 24, 2017 "On measures to further improve the system of preservation, research and promotion of ancient written sources", No. PR-2789 dated February 17, 2017 "On measures to further improve the activities of the Academy of Sciences, the organization, management and

University, Delhi University (India), Azərbaycan milli elmlər akademiyası Nizami adına ədəbiyyat institutu (Azerbaijan); Институт восточных рукописей в Санкт-Петербурге (Russia), Інститут Востоковедення АН України ім. А. Кримського (Ukraine); and in our country Institute of Uzbek language, literature and folklore, National University of Uzbekistan, Tashkent State University of Oriental Studies, Samarkand State University, Bukhara State University, Tashkent State University of Uzbek Language and Literature named after Alisher Navoi.

The following scientific results have been obtained in world linguistics, especially in the field of lexicon, linguistic bases of term corpus creation, innovative processes in lexicon, linguocognitive comparative analysis of terms, features of use of lexical-pragmatic means (Istanbul University, Gazi University, Institute of Literature named after Nizami of the Azerbaijan National Academy of Sciences, Tehran University, Oxford University, Institute of Language, Literature, Oriental Studies and Heritage named after Rudaki, Institute of Uzbek Language, Literature and Folklore, Tashkent State Institute of Oriental Studies, Tashkent State University of Uzbek Language and Literature named after Alisher Navoi).

In the world of enlightenment, research is being conducted in the following priority areas of research of scientific and creative laboratories with the help of new approaches and concepts: to shed light on their inner, outer meanings without denying the meanings that indicate the rules of the Sharia in the expressions of the Qur'an and hadith; to reveal the symbolic meanings of symbols in mystical doctrine and the criteria for the manifestation of the synthesis of poetic tradition in classical mystical poetry.

The degree to which the problem has been studied. In world linguistics, the brilliant works of our great ancestors, who have stood the test of centuries, are valued as the highest peak of linguistic thinking. The importance of this scientific work as a first step in the field of world enlightenment, all-Turkish linguistics. Today, only scientific works based on modern and perfect research methods and tools can truly serve universal civilization.

It is observed that scientific researches created by many linguists of the world are approached from this point of view. A large and important research work on the phonetic, grammatical and lexical features of the mystical language, the etymological and dialectal roots of the lexical language, its components and bases in the Uzbek language, the importance of the Sufi language in modern language and its Uzbek literary language, vernacular, Arabic, Persian. A number of important issues, such as the attitude to Tajik and other languages, have not yet been addressed.

In Uzbek linguistics T.Yuldashev's dissertation "Linguistic analysis of Sharia terms in the works of Navoi and Bahau on Islamic fard" (Tashkent, 2004) studied in detail the lexical and grammatical features of Sharia terms, lexical and semantic processes at the lexical layer, and the linguistic features of Sharia terms in general. One of the Islamic sources that influenced the birth of Sufism is the Sharia concepts. It is known that in mysticism the path of spiritual perfection is

divided into four stages: 1. The Sharia. 2. The sect. 3. Enlightenment. 4. The truth. The guardianship that plays an important role in mysticism and the meanings associated with it are based on verses and hadiths. Mahmud Shabazzari compares the Sharia - to the skin, the truth - to the core. And the interval between the skin and the core is called the sect.

In his dissertation, T.Yuldashev elaborated on issues related to Sharia terms and Sharia meanings in the Uzbek language. The process of research on the methodological and functional features of religious texts (Fergana State University), the transformation of religious phraseology, semantic and intercultural aspects (Uzbek State University of World Languages) also continues in the field of religious linguistics. Since the center of mysticism is formed by the concepts of the teachings, in our work we emphasize the need to shed light on the inner meanings of the teachings, such as ablution, prayer, fasting, zakat, and to show their spiritual groups.

In his article "Problems of the study of syntax in the theory of Tajik mysticism and linguistics"¹¹ Nematov expresses the idea not to confuse phonetic, morphological and other linguistic phenomena in the study of syntax, to conduct a purely syntactic analysis. He tries to substantiate this opinion with the example of 'understanding and perception - manifestation'. According to the article, perception manifests itself and blocks the path of perception, that is, from the linguistic point of view, phonetic, morphological and other categories are manifested in the speech. If we can give up this manifestation, we will get rid of the complexity and misunderstanding in today's syntactic analysis. The article interprets syntactic processes in relation to dialectical and substance phenomena. It did not approach the lexicon of the spheres of language, in particular, the approach to the mystical layer as a lexical system, the approach to the study of it in terms of terminology.

The linguistic features of the lexical layer of mysticism have not been studied in a monographic volume in terms of a systematic study of network lexicon. That is, there is no scientific-theoretical work in which the lexicon of mysticism is analyzed as a holistic system. The field of mysticism has not been studied not only in Uzbek, but also in world linguistics as a whole system in terms of language.

Relationship of dissertation research with research work of the higher education institution where the dissertation was completed. The dissertation was completed in accordance with the research plan of the Tashkent State University of Uzbek Language and Literature named after Alisher Navoi on the topic "System-structural, anthropocentric and areal study of the modern Uzbek language".

The aim of the research is the systematic study of tasawwuf lexicon, the basic fund, thematic groups, semantics, ways of formation and development, sources of enrichment, position in the Uzbek language, methods of construction,

¹¹ Сайёсат ва адабиёт. Қ.Номатов. Тошкент 1974 йилда Фанлар академияси ва ташкилотлари томонидан нашр қилинган. 1993 йил, 2-сон.

differences from other lexical systems, semantics, contradictory meanings, migration of meanings of polysemous lexemes to show their methods, to reveal methodological, logical inconsistencies in the interpretation of mystical words in dictionaries.

Research objectives:

collection, systematization and interpretation of lexical units related to tasawwuf science, which are reflected in the modern and old Uzbek literary language, more precisely, poetic works, theoretical and historical sources, press pages, basic dictionaries;

the history of the formation of the tasawwuf lexicon, the historical and etymological composition of lexical units, the identification of the unifying features of the terms that make up each thematic group;

methods of construction of mystical terms, their differences from other lexical systems, semantics in the field, the study of contradictory phenomena, the definition of ways and means of moving the meanings of polysemous lexemes;

to show methodological inconsistencies in the interpretation of words in the basic dictionaries, in the mystical sense, and to make recommendations for the use of words, to illuminate the relationship between mysticism and poetry;

to compile a "Dictionary of personal expressions" and a "Dictionary of synonyms of mysticism" in mysticism.

The object of research is linguistic materials collected from translations of works of mystics on mysticism and theory, articles, samples of classical tasawwuf literature, journals "Naqshbandiyya", "Islom Nuri", "Muslims of Uzbekistan", "Hidayat sari" and other press pages, dictionaries, textbooks and manuals

The subject of the research consists of lexical units related (whether it is in translated works, or in works that are directly created, or in oral discourse, on the history, theory, and analysis of examples of classical mystical poetry) to the field that were previously used and are now used in consumption - the terms that make up the tasawwuf lexical layer.

Research methods. In the coverage of the dissertation, the methods of observation and comparison, systematic study of the lexicon, in particular, the lexicon of the field, comparative-historical, descriptive, classification, genetic analysis were used.

The scientific novelty of the research is:

the collection of terms expressing mystical concepts is monographically based on their formation as a whole lexical layer, their construction methods, specific nomenclature morphological and semantic content, lexical source of terms, own and assimilation layer are revealed through examples;

the genetic composition of synonyms of mystics has been examined, showing the unifying, distinguishing subtle aspects of meaning in tasawwuf, and the semantics of contradictory lexemes emphasizing the evolution of differences;

the objective reasons that led to the development of the meanings of polysemous lexemes, their differences from the forms, the ways and means of semantic migration are identified;

how lexemes expressing a mystical concept are expressed in basic dictionaries, methodological inaccuracies in the comments and recommendations for their correction;

the relationship of tasawwuf and poetry is based on the problem of overcoming existing problems in the field, revealing the lexical-grammatical features of mystical words used in examples of classical literature.

The practical results of the research are as follows:

based on the views of tasawwuf on the spiritual maturity of man, universal values, the rise of spiritual consciousness of the nation, the formation of the worldview, thinking and spiritual-enlightenment, moral-aesthetic development of society;

scientific evidence that the Uzbek language, lexicon, terminology and tasawwuf lexicon are systematic phenomena through systematic research methods;

one of the unexplored aspects of the lexical-semantic field, the study of the lexical-terminological aspect of the lexical layer of tasawwuf, which is a science related to the situation, has been shown to be effective;

Thematic groups of Uzbek tasawwuf lexicon, semantics of words, methods of word formation, linguistic source of terms, own and assimilation layers are defined, based on the phenomena of semantics, variability, contradiction, polysemy, the expression of the lexical layer in the dictionaries is covered

The reliability of the research results is based on the approach, methods and theoretical data obtained from scientific and artistic sources, systematic study of the lexicon: "Method of learning in thematic groups", "Method of systematization of words according to the form structure", "Method of systematization of words according to the structure of construction" and "Method of division of words into historical and etymological groups", "Method of systematization of words into historical and etymological groups", "Method of systematization of words according to the structure of meaning", "Method of systematization of words by functional-frequency aspects" and other methods, the introduction of theoretical ideas and conclusions, the results obtained are confirmed by the competent authorities.

Scientific and practical significance of research results. The scientific significance of the results of the research is determined by the fact that the scientific and theoretical conclusions about the views of mysticism, universal values, the rise of the spiritual consciousness of the nation, the formation of the worldview of today's reader, the formation of thinking and the spiritual-enlightenment, moral-aesthetic rise of society of the spiritual development of man serve to further enrich the field of linguistics and literature

The practical significance of the results of the research is that its conclusions and recommendations can be used to enrich the content of lectures and seminars, write dissertations, master's dissertations, read lectures on the role of our spiritual values to students who are studying philology, journalism faculties, secondary special Islamic schools (Uliy Mahal, Islamic Academy, Islamic

Civilization Center, Al-Bukhari Research Center, School of Hadith, Institute of Oriental Studies.

Implementation of research results. Based on the scientific results of the systematic study of the tasawwuf lexicon of the Uzbek language, the following was introduced.

The scientific-theoretical conclusions on the analysis of the poetic works of Baburahim Mashrab and Ahmad Yassavi enriched with the idea of the perfect man were used in the theoretical part of the fundamental project No. 5117 "The concept of the perfect man in the classical literature of the East" (2003-2007) (Reference of the Ministry of Higher and Secondary Special Education of the Republic of Uzbekistan No. 89-03-4613 dated November 12, 2020). As a result, the modern analysis of the poetic works of Baburahim Mashrab and Ahmad Yassavi, imbued with the idea of the perfect man, served to solve the problem of improving the concept of the perfect man in the poetry of great poets, which is at the center of classical works in the history of our national literature.

Oriental classical word art was used in the fundamental project OT-F8-002 "The impact of modern civilization on the social image of man" (2007-2014) to substantiate the history of the concept of the perfect man, to determine the genetic composition (Reference of the Ministry of Higher and Secondary Special Education of the Republic of Uzbekistan No. 89-03-4613 dated November 12, 2020). As a result, the classical word art of the East allowed certain conclusions to be drawn on the basis of the history of the concept of the perfect man, and served to clarify some of the concepts in the draft.

The "Dictionary of Personal Terms" and the "Dictionary of Sufi Vocabulary Synonyms" were used in the research project of the "Encyclopedia of Islam" (2015-2017) (Act No. 6216 of December 9, 2020) of the Committee on Religious Affairs under the Cabinet of Ministers of the Republic of Uzbekistan). As a result, the first edition of the Islamic encyclopedia¹⁴ was made, which served as an important source in correcting deficiencies in the interpretations of concepts such as Abli Haq, Bada', Kuloviylik, Nabiy, and Sulik, as well as in interpreting such concepts as Chayshama Ayyub, Khirqa, Taqvo, Tashbih, Zohid, Bilqa:

Important scientific and theoretical conclusions in the article "Interpretation of honesty in the works of Alisher Navoi" were used in the preparation of scripts for the broadcast of "Munavvar Soatlar" on the Malalla radio channel of the National Television and Radio Company of Uzbekistan (Reference of the National Television and Radio Company of Uzbekistan No. 22-4-35-78 dated February 7, 2020). As a result, the programs were enriched with scientific and theoretical information, and their scientific and educational level increased.

Approbation of research results. The results of the research were discussed at 3 international and 18 national scientific conferences.

Publication of research results. A total of 34 scientific papers on the topic of the dissertation were published: 1 monograph, 12 articles in scientific

¹⁴ "Uzbekiston islomiy madaniyati" (Tashkent: "Uzbekiston" nashriyoti, 2020).

publications recommended for publication of the main scientific results of doctoral dissertations of the Higher Attestation Commission of the Republic of Uzbekistan, 2 of which were published in foreign journals

The scope and structure of the dissertation. The dissertation consists of an introduction, 4 chapters, a conclusion, conditional abbreviations, a list of references and an appendix, the volume of which is 271 pages.

MAIN CONTENT OF THE DISSERTATION

The introductory part shows the relevance, necessity, objectives, tasks, object, subject, compliance with the priorities of science and technology, review of foreign research, scientific novelty, practical results, reliability, theoretical and practical significance, implementation, approbation, published works and research structure of the topic.

Chapter 1, entitled "Thematic groups and semantics of the tasawwuf lexical layer of the Uzbek language", first provides the necessary comments on the different views on linguistics in the study of language in thematic groups, and the lexical layer of mysticism is studied on the basis of thematic classification. And the meanings of the terms that make up a particular thematic group pertaining to that group are highlighted, i.e. the semantics of the terms are revealed. The tasawwuf lexicon of the Uzbek language consists of the following thematic groups:

1. Terms denoting abstract concepts. 2. Words denoting a person. 3. Words denoting a mystical symbol. 4. Material item names.

1.1. It is shown that the terms used to describe abstract concepts, in turn, consist of the following microgroups:

1.1.1. In this paragraph, entitled "The beautiful names of Allah in mystical works and their semantics", the terms that express the meaning of the Creator of the Universe are studied in the following microgroups according to the nature of their permanent name:

1) Names named in connection with the meaning of a single, objective being: *Хайқалӣ суғурӯ, Муғлақ суғурӯ, Зоти Худай, Муғлақ Ало, Муқаддас руҳ, Қудси руҳ, Бирубор, Алф*; 2) names associated with divine love: *Жаҳонни маъна, Яширин хална, Хуши муғлақ*; 3) names named in connection with the meaning of a single Ruler: *ҳудум, ҳоққа, руҳбар, сарвар*; 4) Names related to forms of appeal to God: *He, Himself*.

Based on the method of functional-methodological grouping, the terms are divided as follows:

1. User in the field: *Хайқалӣ суғурӯ, Муғлақ суғурӯ, Зоти ҳудум, Муғлақ Ало, Муқаддас руҳ, Қудси руҳ, Бирубор муғлақ, Вақиди ҳудум* etc.

2. Common names: *Аллоҳ, Ҳудо, Ғафур, Бирубор, Ҳақ, Парвардигар, Ҳақ* etc.

1.1.2. The section entitled "Sharia Terms and Their Semantics" is divided into two parts:

1. Status terms: the semantics of terms such as *sakr*, *sahv*, *murakabah* are analyzed. 2. Terms denoting action: *uzlat*, *khilvat*, *chilla*, *arbaun* and their semantics are covered. 3. Terms denoting "spiritual address": 1) denoting rank-status: *nafsi ammora*, *nafsi lavvoma*, *nafsi muhimmia*, *nafsi lavvoma*, etc. there was talk of the meanings of the terms; 2) the semantics of words denoting the final address: *fano*, *tawhid*, *olum*, *vushat*; 3) Descriptive words in the sense of spiritual being: The semantics of *Arsh*, *Kursi*, *samo*, *lavhul mahfuz* and other terms are studied.

1.1.5. In the section "Terms denoting the names of sciences" the sciences according to their inner and outer knowledge are: 1) external knowledge: the science of *Sharia* // the science of *fiqh*, the science of *hadith*, the science of *kalam*, the science of *tafsir*; 2) inner science: the science of monothéism, the science of *taulud*, the science of the unseen.

From a semantic point of view, scientific words have been proved to consist of the following microgroups:

1. Pleasure knowledge: close knowledge, a bit close knowledge, current knowledge, case knowledge and others. 2. The science of *tasawwuf*: the science of mystery, the science of the unseen, the science of *ladun* and others. 3. The science of ethics, the science of intellect, the science of observation, the science of behavior, enlightenment and others. 4. The science of fighting selfishness: the science of *mujahideen*, *mujalabara*, *muhadara*, and so on. 5. The science of monothéism: the science of monothéism, the science of martyrdom and others. The semantics specific to these groups are discussed.

1.1.6. In the section "Terms expressing the concepts of divine love" it is noted that the terms expressing love form 4 semantic groups and their subtle semantic shades are defined: 1. Terms meaning heart, house of the soul, throne of the soul, wise heart, wise heart and others. 2. Terms denoting the meaning of divine light: manifestation, polish, etc. 3. Terms denoting divine love and its levels: divine love, ecstasy, etc. etc.

1.2. The term "Thematic groups of terms expressing the meaning of the person and their semantics" is studied in 2 parts.

1.2.1. In the section on the names given to certain people and their semantics, the names of the Prophet Muhammad (saw) and the names of certain people found in religious and mystical sources are analyzed as follows:

1) The names of the Prophet Muhammad (peace and blessings of Allah be upon him) are divided according to the nature of their regularity: a) The proper names of the Prophet Muhammad (peace and blessings of Allah be upon him) and their semantics: the seal of the prophet, *Habib Allah*, *Abdullah-Ahmad*, *Ahsan*, *Ajwad*, *Akram*, *Amir* were mentioned about the meanings of such names; b) The names of Muhammad (pbuh) applied to other prophets (pbuh) and their semantics: terms such as messenger, prophet, prophet are analyzed.

2) The names of certain people found in religious and mystical sources: *Hizr* (pbuh), *Mahdi*, *Jesus Christ*, *Gabriel* (pbuh), *Makul* (pbuh), *Israfil* (pbuh),

Azrael (pibuh), the names of the human secretary, chitroat, and other namar are illuminated.

1.2.2. General personal terms are studied in two sections:

1.2.2.1. Subject groups of terms denoting a common person are given as follows:

1. Names of sharia-related people: 1) are related to the meaning of worship: Ahl al-Uqba, Porso, Taqwa, Muslim, Muslim, Mutuqiyy, Obid, etc.; 2) related to polytheism: sinful slave, mullid, disbeliever, mujassamiyya, apostate, muatila, disobedient, wicked, etc.; 3) Sharia-related names: chief mullu, doi, mullah, mukotib, mutawalli and others.

2. The names of persons belonging to the sect: 1) the names of persons belonging to the unseen: pole, imam syn. mardonu g'layb, ravasi, avsol, nujabo, nukabo, etc.; 2) personal names associated with the meaning of divine love: love people, b'hlul, g'ryon, slaves in love wearing glim, devonni, shahidbozi, bulbul, devonai jula, jazba ahli, piri mugon, etc.; 3) the names of persons whose meaning is related to science: the people of knowledge, the sage, the people of meaning, the scholar, the wise, etc.; 4) the names of the person related to the situation: ohl' hal, ibnul waqt, abul waqt, dervish (highest state), ju'yya (hungry), mujahid, sheikh-ul ghayb/mezun-ul ghayb, musohib, mushtaq, etc.; 5) The names of persons related to fanu: ohli fanu, wasili haq, mutawakkil, Qutb-ul aqlab, qaws; 6) personal names related to the meaning of the world: small world / world nigro, people of martyrdom, people of dahr, people of property; 7) names of persons associated with the leech: traveler, mujahideon, tourist, traveler, stranger, traveler, etc.; 8) names related to human qualities: mard' ilay, infallible, agoh, free, good people, etc.; 9) Personal names meaning teacher: sheikh, father, pir, spiritual father, murshad // murshidi komil, teacher, lamp and others.

In the study, groups of words denoting a person according to different denominations and the spiritual matub of the person were identified as follows:

Classification according to different sects:

1. Shema: 1) Ahl as-Sunnah wal-Jama'ah, Noqib, Nujiya, Al-Bayt, Salaf, Tabein, Taha'a Tabeen, Sahaba, Sunnah Ali, Ummah of the Prophet and others. 2) representatives of other religions: priest, muatila, mitta, mushahbiba and others.

2. Related to the sect: 1) related to the meaning of the sect. tuyil, tax; 2) related to the inner: the inner, the abuter, the unseen, and so on.

Classification according to the spiritual maturity of the person: 1. He has just joined the sect. Tuhb (who wanted to join the sect, but has not yet been accepted), the owner of Hadaikh, Mubtadi and others. 2. Achieved an intermediate level. murid (wish accepted, sectarian, tax-containing levels), shawl, owner of lavoyin, mutawassit and others. 3. He who has reached the final stage. Wasil (who completed the journey and get consent of Allah), muatiliyy.

1.2.2.2. The section "Semantics of terms denoting a person's name" describes the semantic features of words denoting some person. The unifying

meanings of words such as Abdul, abnor, saint, alert, free are revealed in one thematic group.

1.3. There are three types of "mystical words":

1.3.1 In the section "Semantics of words expressing color" it is noted that words expressing green, white, black symbolize the following mystical meanings: 1) the spiritual level achieved in the leech through the colors of the clothes a Sufi wears; 2) the status of man in heaven according to his deeds and spiritual level; 3) Death in the leech - the meaning of the Sufi's conquest of the nafs on the basis of mujahideen; 4) the ranks of the nafs and the spiritual status attained by one of the prophets (pbuh).

In mysticism, light is said to have the following meanings: 1) the religion of Allah; 2) the right way; 3) the state of mind of the last tax; 4) light radiating from the heart, body and face of the tax; 5) light sciences; 6) the form of the perfect human soul; 7) one of the names of eighteen worlds (in the form of nur or nuroniyah).

1.3.2. In the semantics of the words that represent the number (1), the semantics of the number seven (a) represent the ranks of lust. It is called *latuif sirin* because they consist of seven stages: b) *rijolul* means seven guardians called *abdol* or *ahyar* in the unseen. They are charged with seven climate controls; 2) the semantics of the number nine (nine blue, etc. compounds); 3) the semantics of the number eighteen ("Eighteen thousand" - one of the poetic images: if a wise lover suffers in the realm of the soul, eighteen thousand will be a world (Wisdom); 4) the semantics of the number forty (a) in the desert "forty", "forty days" The Persian-Tajik words *chilla* and Arabic *arbsain* (forty) are used¹⁹; b) *rijolul* is responsible for helping the forty guardians called *rujaba* in the unseen; 5) the semantics of the numbers three and three hundred, four hundred (a) the number three reflects the whole life cycle - birth, life, death, b) The "three hundred guardians"²⁰ in the *rijolul* unseen are illuminated in detail.

1.3.3. In the section "Semantics of words representing the names of animals" it is noted that the names of animals mean two different mystical concepts:

1) symbolizes the sign indicating the spiritual level associated with the career of lust. They represent two types of qualities: a) a positive sign (camels, horses, cows represent the nafs, which is interpreted as "matmainna"); b) negative sign (lion, wolf, pig show the qualities of *amsoua*, *javvoma* and *mulhima*); 2) represents the form of the human soul (the spirit of the bad man is in the form of a wolf, the spirit of a good man is in the form of a horse, and the soul of a perfect man is in the form of a delicate silk, as long as the light consists of light).

1.4. In the section "Terms expressing material elements in the *qasnwaf* lexicon" according to the semantics of the names of material elements are divided into three types and their semantics are studied:

¹⁹Тас. раб. - Б. 14.

²⁰Тас. - Б. 254; Тас. раб. - Б. 97-98.

1.4.1. "Terms denoting place-names" are divided as follows, meaning whole and part:

1. Representing the meaning of the place where the activists of the sect operate: takya, ribot, zuviya. 2. Representing the part of the place where the activists of the sect operate. chillaqona, cell, dervishes.

1.4.2 In the item "Names of material elements representing the images of the sect and their semantics" are divided into 3 types according to the meaning of the names representing the images of the sect:

1. Terms denoting outerwear and their semantics are given as follows:

Hirqa His appearance is broad, his forehead is open, his collar is long, his sleeves are long, and his neck is long. Wearing a hijab by a Sufi means that he surrenders to the sheikh. Hirqa (Arabic) means "patch, úry". Two types of khirqa are worn: khirqai will, khirqai tabarruk.

The khirqa is divided into 2 types according to the meaning of the spiritual level, and the semantics of the terms are expressed as follows: In this way, love for the sect will be encouraged and given. This ring can be worn on anyone. It is also called muhib khirqa, muhib kisvasi. 2) khirqai will, khirqai inobat: a khirqa worn by the sheikh with a certain ceremony to a person who is a member of the sect by shaking hands with the sheikh.

There are two types of taunuru: 1) service taunura; 2) santo taunura. This is also called abax.

2. The terms used to describe the address and the semantics of some of them are described in the work as follows: The dome consists of two parts called aushora. The turban that wraps around the head is called a dastar.

3. Terms denoting the process of wearing clothes and their classification are given. The classification of clothing according to the meaning of whole and part is given as follows: 1. It means outerwear: hirqa, muhib hirqasi, muhib kisvasi. 2. Represents a hat: a hat, a coin, a crown, and so on. 3. Represents a piece of outerwear: sbaddi, belt, zeal belt, etc. 4. Represents a part of a hat, a dome, an aushora, a dastar, and so on.

1.4.3. Weapons are units that represent the meaning of a tool and their semantics are defined and their groups are described as follows.

Weapons - tools are made of the following three types of objects: 1) made of fabric: alam. 2) made of animal skin: bark, hedding. 3) made of metal or wood: flower, muttako-naun.

The classification of terms denoting the material element according to their historical and functional characteristics is as follows: 1. Outdated: ribot, zuviya, klanaraqah, mawlawi, kalandarkhana, muttako-naun, place of prayer, etc. (quantity: 25). 2. Changed the meaning: dargahi, threshold, belt, takya, etc. (quantity: 35).

At the end of Chapter 1, the following conclusions are drawn: Thematic groups specific to taawwuf lexicon prove once again that lexicon consists of an integral system.

The disclosure of the semantics of the given thematic classifications and terms gives rise to certain scientific insights on certain aspects of the lexical

richness in the vocabulary.

The second chapter of the dissertation is entitled "The role of internal and external sources in the formation of the mystical lexical layer of the Uzbek language." Part 1, entitled "The role of internal sources in the composition of tasawwuf lexicon", describes the ways of enrichment of mystical lexicon by semantic, morphological and syntactic methods of lexeme formation, their classification according to the language source

2.1.1. Semantic terminology comes in two forms

Pure semantic method polar (mystical) - polar (geographical), father (mystical) - father (typical of kinship lexicon); based on examples such as leader (marshid mysticism) - leader (typical of politics).

Terms such as expectation, seal of prophethood, remembrance of heaven, spiritual father, prophetic chain, key of help, using the semantic-syntactic method (both semantic and syntactic methods of construction are used, a lexeme moved to another field means only with additional lexical units) it has been proved that most of the semantic-syntactically formed mystical lexemes are "adjective-adjective" type compounds

2.1.2. Morphological formation: in tasawwuf lexicon, morphological word formation is not very active. About 1000 lexemes are formed by means of affixes:

1. -lik: 1) "the way to the truth in the leech" (yasawwilik, naqshbandiylik, botiniylik, kalandariylik, kubraviylik); 2) "career, stage, status in leech" (zohidlik, fanlik, jumardlik); 3) human-spiritual being (in which -lik forms a group of words from the adjective, and sometimes from the subject (absence (yo'qlik), eternity (haqiqlik), perfection (koroblik), madness (devovalik)); 4) noun denoting the sign (positive meaning: enlightenment (onlik), poverty (faqirlik), tranquility (xotirjamlik); negative meaning: ignorance (g'oflik), greed (horislik), delusion (gumrohlik)) and the number of terms formed with the affix -lik is 300.

2. - (iya, the names of the sect and their branches are formed: Qadiriya, Yasawiya, Naqshbandiya, Kubraviya, Firdavsiya, Nuriya, Marufiya, Khitsriya and others. It has been found that the names of the sects are usually formed by adding the suffix -iya to the names of the Sufis who founded this sect or made a significant contribution to its development, keywords may also be related to the place where the shaykhs lived (Yasawiya, Egypt, Romania, etc.), usually the content of the basis of making sect names depends on the distinctive features of the sects.

3. -iy / -viy: 1) addition to the names of representatives of mysticism (Fiyroni, Bayroni, Yasavi, Naqshbandi, Saadi, Rabhani); 2) creation of sect names (Hanafi, Sunni, Shafi'i, Uwaisi); 3) The formation of nouns denoting belonging to a certain profession (Sahohiddin Ushshaki said: I am a lonely, lonely, bektashi, saadi, festive, Qadin, Ushshaki, Naqshbandi vama'navi ('Ушаки, Таевшиди тарихи. - Тошкент: Навонон, 1999, b.72) revealed on the basis of evidence. These words are not divided into morphemes in the form haf-iy, jahriy (words such as "jahr", "haf" do not occur in Uzbek). Therefore, the construction by the -iy affix is considered not to exist here (urgent, gradual); 4) It has been proven that a

person can form a noun and the following comments are made. Sufi is person cannot be a shekh or a Sufi by reading books on mysticism (without following his instructions) (Гурӯҳи Таълимуф тарғиби - Тошкент: Истиқбол, 1999, b. 3). The word "Sufi" is derived from the addition of the suffix *-iy* to the word "Suf". The word "Suf" is not used independently in Uzbek is actively used in combination with "Kul" in the context (Ўзбек тилининг сўзлари луғати. Беш жилдали (I, II, III, IV, V жилда). - Тошкент: Ўзбекистон милавий энциклопедияси, 2004).

Wali is not a artificial word, it is not divided into morphemes. That is, the Uzbek word "wali" does not serve as a basis for the creation of a governor. This shaft is derived from the Russian language and is a technical term, which in this field means "a part, an arrow, which rotates around its own axis in various machines and mechanisms and transmits rotational motion and force to a fixed part" (Ўзбек тилининг сўзлари луғати. Беш жилдали (I, II, III, IV, V жилда). - Тошкент: Ўзбекистон милавий энциклопедияси, 2004.). Similarly, the prophet is not divided into meaningful parts in Uzbek language. In Uzbek, mystical terms such as *rebullious*, *muftada*, *muftably*, *javosi*, *mufti* "mufti" are not divided into meaningful parts in Uzbek. This section provides similar necessary considerations.

4) -at / -yat / -iyat / - (o) t / - (u) t The following ideas are given in the work on the construction: at the end of the word - at / - yat / - iyat / - (o) Terms with the phonemes t / - (u) t abound in the lexicon of tasawwuf. However, not all of them are artificial words based on Uzbek word-formation tools. For example, *riyosat*, *amriyat*, *masiyat*, *hujviyat*, *maiyat* (being together), *lahut*, etc. have been mastered in Uzbek from Arabic in a ready state. Terms such as *uraqment*, *hujuan*, *eternal*, *uns*, *Islamic*, *ahad* are used in the above appendix. - (a) t / - (i) ya / - (o) t - (u) t suffixes form terms denoting "integrity, generality." When these affixes are added to the stems, phonetic changes in the structure of the stem can sometimes occur. For example, lexemes such as *prophecy*, *prophecy*, *tranquility*, *testimony*, *message*, *vuslat* undergo sound changes. The basic bases of lexemes such as *basbar* + *iyat*, *vahid* - *iyat*, *ahad* - *iyat*, *creator* + *noun*, *behavior*, t - *ruh* + *iyat*, *uns* - *iyat* do not change the sound when an affix is added. 5) in the work - examples of the terms with the root and the following low-yielding affixes are given - *room* (i.e. "Each individual part of the house or building separated by a wall; partition"): *duvish*, *chilaxona*, *temple*, etc. - *chi* (traveler, intercessor); - *illah* (-*ulluh*) (*zikrillah*, *awliyullah*, *rusulullah*, *shahidullah*, *ma'rifatullah*); - (t) *sh* (*evolution*, *purification*, *purification*); - (u) *v*: *fear*; - *goh* (*tokyagoh*, *sajdagoh*); - *baata* (*kamarbaata*); *sar*- (*sarmast*), *be*- (*beخابar*); *nim*- (*nimtaray*).

2.1.3. The expression of the concepts of the tasawwuf layer by means of compounds is studied in the dissertation as follows:

in the lexical layer it is found that aggregate compounds (units formed by the combination of two independent meaningful words) and diffuse compounds (units formed by the combination of three or more independent lexemes) are used

About 80% of the more than 1,000 compounds obtained from industry-related sources are cumulative compounds: the series of prophecies, the Ahl al-Tariqah, divine inspiration, sultanol natin, charity, dhikr: tasbeih, murshid komil, and others.

Distributed compounds consist of three or more independent lexemes (auxiliary words are not included): 1) three-component compounds: the path of absolute freedom, the source of divine light, the man of divine grace, the path of love. Ahl as-Sunnah, etc.; 2) four-component compounds: ado of the valley of poverty and fano, optimistic outcome from death, the journey of the slave to the side of the god, and b; 3) five-component compounds: the way a person goes to his conscience, the science of Sharia specific to the community, and b; 4) Six-component compounds, although difficult in the process of speech, their use can be confirmed by the following examples: the secrets of the will of the believer to the beginning of the accident, the connection of the moderate murid to Muhammad, and so on.

The following discusses the types and varieties of two-component compounds. Because in this way, when the laws of aggregation are determined, it is much easier to determine the ways of formation of multi-component compounds.

Noun-Noun pattern. 1) two independent meaningful lexemes are connected by word order and intonation without grammatical indication: Sunni Sufism, shadow being, sayr: garij. 2) two independent lexemes are connected by a grammatical index: a) the first component of the compound is formed by the suffix of the accusative case, the possessive, the quality of Truth, the manifestation of quality, the grace of God, etc. In mystical sources, the application of the sign is observed: the believer, the light of Truth, the voice of faith, the manifestation of Truth, the oil of wisdom, the end of the prophets, the common monotheism, and so on b) the second component of the compound is formed by the suffix of possession: the world of command, the people of poverty, the circle of Sufism, the gate of heaven, the rank of governor, and b; c) -ri, -ga, -da, -dan are connected by conjunctive suffixes: one of the suffixes -ri, -ga, -da, -dan is added to the first component of the compound, and usually the second component of such compounds is formed by the suffix -lik: confession of sin, enslavement to lust, inability to control, etc.; g) The components of a compound are joined by the Persian suffix -i: its second component (or both components) often consists of a word that is not used in colloquial language: tajjidi a'hol, tabibi diydar, ahli sunnat, Ruhu Azam, tawhid a'hol, inqorbu mahobat, and so on. According to the order of the above compounds, the Persian-Tajik language has a syntactic structure. Many of these compounds can be combined in accordance with the structure of the Uzbek language (adjective-adjective type). For example, dhikr is used in such forms as dhikr of the heart, dhikr of the perfect man, dhikr of qiyam, dhikr of qiyam. However, not all of the above combinations are used in accordance with the syntactic patterns of the Uzbek language. Compounds such as sheri god, nafsi komila, zikri saw, mind first cannot be used in the form of sheri god, perfect nafsi, saw zikri, mind first. This Persian-Tajik suffix -i is also used in some terms in the form -u: faqru fano, kashfu ilhom, hayru sadaqu. d) The parts of the compound are

connected to each other by the Arabic isofas -ad, -ul and their variants: sultan ul orifm, sirrus sic, nijatul ghayb, Alam al ghayb, Haqqul near, and so on.

2. Adjective - noun template: 1) relative verb compounds in the mystical lexical layer of the Uzbek language, the qualitative part of the compound, the first component of which consists of verb, can be made with different affixes. For example: 1) affixes: spiritual grace, inner worship, spiritual life, religious document, sensual pleasure, divine grace, and so on.

In mystical sources, the suffix -iy is used in many fields, such as god (divine grace, divine enlightenment, divine name, divine love), mysticism (mystical life, mystical profession), religion (religious mission, religious document), spirit (spiritual life, sensual process) makes an adjective of the compound. The adjective component of compound terms, such as the Jahn sect, the Qudus sect, and the Ushawi reward (except for Sufi-related compounds), was not formed by means of -iy. The reason is that such constructions as huf + iy, kull + iy, fon + iy, tajall + iy, jah + iy, qudd + iy, usra + iy do not have a reality in the mystical lexicon of the Uzbek language. The affix -iy is very productive in the lexicon of mysticism, and the relative verb compounds formed by it make up 40 percent.

In addition to the above affix -li (powerful friend, constant silence, mysterious experience); - (i) yat (spiritual science, polar verb); -kur (sinful slave); -in (secret remembrance); -lik (mystical thinking, mystical lover) affixes served to form the qualitative part of two-component relative verb compounds, albeit in small quantities.

3. Noun + verb template: 1) signless connection (irshad, fayz, hand, bay'at, arhau, etc.) 2) sign connection (escape from the world (ad fur min - ad dunyo), departure from the world etc.).

4. Number-noun pattern: terms such as ten minds, nine blues, four elements, three rowlida, seven careers: *haloifi sitra* form a combination of number-noun type, and so on.

2.1.4. Classification of tasavvuf lexicon according to language source

In the scientific work it is proved that the formation and formation of terms in the tasavvuf lexical layer according to the source of the language takes place in the following patterns: 2) affixed affix (affixoid), prefix is added to the mastered word: room + qold (-gold), derviski + room, sar + unast, etc., 3) the mastered word and the original Turkic word are intertwined: expectation, wearing a hijab, being a shadow, lifting the curtain, a bloody man, etc.; 4) two lexemes from the same language are combined: dhikr tasbeh, charity, sinful slave, etc., 5) According to the source, words from two different languages are combined: vabdar mayi, zilri saw and others.

Part 2 of this chapter, entitled "The role of external sources in the formation of tasavvuf lexicon", deals with external factors, ie ways to enrich tasavvuf vocabulary through the acquisition of words from other languages.

2.2.1. Terms learned from Arabic

Adab ("etiquette"), autod, abdal, sawba, uzlat, baqa, fano, sikila, shajara, ilmi hol, ilmi qal and other Arabic terms that express the basic concepts of mysticism are given in the work and optimal opinions are given.

Phrases in the form of stable compounds are common in the works. Most of these active usage compounds are combinations of Arabic words. (Asmu husn / Asma al-Husna - "Beautiful names of Allahu ta'ala", Allah azza wa jalla, Allah Subhanahu Ta'ala, salallahu alayhi wa sallan / alayhi-salam, Qudusa sirrahu, Qudusalahu nula, anal haqq, Mutu qubla an tarutu, rahmatullahi alayhi). In addition, many compounds were formed on the basis of lexemes learned from the Arabic language (pious people, the sea of enlightenment, the status of poverty, wide hajj, the world of theology, the series of prophecies, etc.) This testifies to the fact that the lexicon of the Uzbek language, as well as the mystical lexical layer has been continuously enriched to this day. The scientific work deals with the derivatives arising from the combination of such Arabic words.

2.2.2. Persian - terms borrowed from the Tajik language

Some of the lexical units expressing mystical content are borrowed from the Persian-Tajik languages: pir, khoja, dervish, porsu and others. The following comments have been made in the research on such terms:

As explained in Ghiyas ul-Lughat, the original meaning of the word dervish is "one who begs for something from the doors." The ancient form of the dervish is the darovez - "hanging on the doors". He later became a dervish. For the dervish, the gate of the masjid is like the Ka'bah, and he is the one who hangs on it and prays for deliverance from it.

Many of the foundations of the Naqshbandi sect are named by combinations of Persian-Tajik words: khilvat dar anjuman, yul kard, bozgashi, nigahdashi, yoddashi. In addition, a number of compounds were formed with the help of Persian-Tajik words. For example, compounds formed with the participation of the seed: the blessed seed, the pious seed, the seed abadiyat, the appearance of the seed, the seed of love, etc.; compounds made from pir, presence pir, piri sony and others.

2.2.3. Words related to tasawwuf learned from Russian

The following comments were made on the words mysticism, asceticism, pantheism, Sufism, romanticism in the research work:

- The affix *izm* does not become a reality in Uzbek word formation. *-Izm* in words such as pantheism, realism, asceticism, mysticism associated with mysticism is a constructive component of the Russian language and is ready to be mastered from this language in the above form. The suffix *-izm* was added to the word Sufi, which is actively used in Uzbek tasawwuf sources, and formed the meaning of "doctrine" in the form of *sof + izm*. Here the *-izm* affix served as the affix *-lik* (or formed a semantic with *-lik*). Like the above words, the word "romantic" is derived from the Russian language, meaning "something that evokes

a great uplifting spirit, inspires one to greatness, and is filled with emotion" (Ўзбек тилининг тарихи ва грамматикаси. Ўзбекчадаги (I, II, III, IV, V жилди). - Тошкент: Ўзбекистон тили ва адабиётини ўрганиш институти, 2008)

Chapter 3 of the dissertation is entitled "Phenomena of semantics, contradictory meaning and ambiguity in the mystical lexical layer" (It analyzes the phenomena of semantics, ambiguity, ambiguity in tasawwuf lexicon.

The first part of the chapter is devoted to the meaning of "semantics in the lexicon of tasawwuf": forms an affixal semantics in the field. There is no meaning between the other affixes.

Lexical semantics is common in the tasawwuf lexical layer. For example, the meaning of "everything but Allah" is expressed in Uzbek by about twenty words: fano halims, avom kutkusi, alim, suya being, dunya, mosivo, davo, lie, ayvor, ghaibat, mo'amin, kasrat, gharbat, yaratuv, etc. (Йилла-туғат – Шафъу Нахмиддин Кубро. Тасаввуфийи ҳаёт. Тасаввуф истилоҳлари оғрхи. - Тошкент: Мовароуннахр, 2004 б 220).

Lexemes that appear in the context of word formation and undergo a certain change in shape over time are called variants. The variants encountered within the tasawwuf lexicon are: travcler // traveler // traveler // traveler, muhib hirqasi // muhib kusvasi, zikri hufiy // zikri khafiy, zikri jahny // zikri jahnya, lariq // tariqat and so on. In this section of the research, the problem of synonyms and variants is studied in detail. Their mutually distinct meanings are highlighted and unifying semaphores are identified.

Part 2 of this chapter, entitled "Contradictory Meaning in the Vocabulary of Sufism," contains the following comments: the word "jam" meaning "gathered" and the word "farq", which means "difference", is active in the Uzbek colloquial language. They serve to express contradictory concepts in the science of mysticism. "Gathering means gathering, and the difference is divorce. The Sufis felt the difference with jam and defused it accordingly. jam is unity, the difference is kasrat, jam is about the truth, the difference is that everything belongs to the slave, jam is to see everything with Allah, and the difference is to know that things are separate from Allah but from Allah."¹

The study also analyzes the terms ideology and matter, parentheses and parentheses.

Part 3 of the chapter, entitled "The Phenomenon of Polygamy", explores a number of terms in the lexicon of tasawwuf. The original meaning of the term *latbeeh* (Arabic) is to say the word "mubhanallah" ("Allah is pure from any partner"). Its figurative meaning is "a bouquet of beads used to count the words of prayers and supplications." It has been proved that this portable meaning of the rosary is based on connection - metonymy. The work also shows the ways of shifting the meaning of the plural terms of the sect, *haram*.

In the TTS dictionary, polysemous terms are given along with several portable meanings. They are: *bach* (بحر), *soch* (سوح), *chorax* (چراغ), *darq* (درد), *deh* (ده), *dyppurkaxan* (دېھنخاھ), *afkaxob* (افخوب), *axamur* (اخامور) etc.

In general, in this lexical layer, one of the differences from other layers in terms of semantics, ambiguity, variability and other issues is the large number of synonyms, and the other is the presence of the phenomenon of ambiguity in the mystical network lexicon.

Chapter 4 of the dissertation is entitled "Functional-frequency aspects of mystical vocabulary" and consists of 2 parts.

Part 1 of the chapter is entitled "Tasavvuf and Uzbek lexicography", which deals with the expression of tasavvuf words in large normative dictionaries.

1. "Devonu lug'ot it-turk" contains detailed views on the "expression of words denoting tasavvuf concepts." The words related to mysticism in the work "Devonu lug'ot it-turk" are studied in the following groups according to the level of use on a diachronic and synchronous scale:

1) Exactly used words in diachronic and synchronous structure: in the scientific work it is reported that the words (*xorax* (خوړاخ), *jaxin* etc.) with mystical meaning given in (Кошгарий М. Девону луг'от ит-турк (Тураний сўзлар девони). (I, II, III жидд) (С. М. Муталибов). - Тошкент: ЎзССР Фанлар академияси, 1960. - 1963.), which are used in diachronic and synchronic content (structure of Old Turkic language and modern Uzbek literary language), are 80,2) Phonetically changed words in synchronic structure are given in the research work as the old variants of words that are actively used in the modern Uzbek language, such as hope (*umid*), malices (*telbat*, *g'icf* (*qayg'u*), and have a certain meaning in tasavvuf as follows: *yahy* (I, 146), *malik* (I, 402), *qalay* (I, 401); 3) words with changed meaning in synchronous structure: it is noted that the following lexical units used in previous periods of research development are used in modern Uzbek without changing form (or partially changing) over time, but changing lexical meaning: *hampix* - cunning, deceitful, cunning, deceitful (*o'guz*) (I, 127), *atxind* (*qoraxind*) - man died, ended, vanished (*atxidur*, *atximur*) (I, 255), *cu* - *z'ur* (III, 1) etc.; 4) words not used in synchronous structure: some words mentioned in the dictionary in the scientific work became obsolete in the modern Uzbek language over time, related to the noun: *xirni*) - truth, confidence, wish (I, 394), *bilay* - scientist, *jaxy* - sin ... (III, 24) etc.; related to adjective *axaq* soft-natured, meek; *skin*; *elegam* (I, 126), *cillik* - delicate, alert, intelligent, sensitive (I, 376) related to verb *laduz* - words such as service, prayer (I, 354) were noted and analyzed from the (Кошгарий М. Девону луг'от ит-турк (Тураний сўзлар девони). Уч жиддик (I, II, III жидд) (таржимон ва нашрига тайёрловчи С. М. Муталибов). - Тошкент: ЎзССР Фанлар академияси, 1960. - 1963).

2. The following opinions are expressed on "Suff words in "O'zbek tilining izohli lug'ati" (comparative analysis of 1-2 editions)":

The translation of works in the science of ancestors into Uzbek, the direct creation of many works on mysticism by mystics, created a unique lexical layer in the language. Many words that have tasavvuf meaning that were considered

obsolete during the Soviet era are actively used today, especially in newly created works. This change in language had to be literally absorbed into the spirit of "O'zbek tiling izohli lug'ati" (2). It is worth noting that the explanations of mystical words such as *Robita*, *tamkin*, *rujo*, *avlat* have been re-entered into the dictionary.

It was emphasized that the words *abdir*, *shir*, *arifus*, *ladunn*, *mawt*, which are actively used in written and oral speech, especially in the speech of scholars, and are not included in the dictionary¹¹.

Clear conclusions are made about the interpretations of the words *sait*, *mystic*, *prayer*, *monothemism*, *maqam*, *khanqa* in "O'zbek tiling izohli lug'ati" (2).

3. "Islam: Encyclopedia" contains comments on "words that represent mystical concepts":

In the encyclopedic dictionary about 70 basic concepts of mysticism are expressed in the encyclopedia. *Giyoni*, *Yassavi*, *Naqshbandi*, *Ribi*, *Mushkiul*, *Kashod*, *Bibi Tuesday* *vigar* *Thirty Sufis*, *Sufis* are given detailed information about their activities. In addition, the encyclopedia contains information about the basic rites of the sects, the history of their origin and their representatives, such as *Qutub*, *Uveysi*, *Yassavi*, *Qalandar*, *Qadiri*. It is worth noting that the encyclopedic dictionary explains 20 of the major mystical sects. The encyclopedia includes a table of sects consisting of 65 sect names. In the Islamic encyclopedia, most mystical concepts are interpreted correctly in accordance with the purpose: *tawakkul*, *wasl*, *dervish*, *kalandar*, *ijaza*, *baq* and *fano*, and so on. But there are also flaws in the interpretations of many mystical concepts. There is no isolation in the dictionary. The structure of the concepts of *shlihaq*, *bada'*, *Kubravyyyah*, *nabi*, *salik*, *tanqidunya*, *hal*, and others, in their commentaries in the dictionary, erroneous judgments have been made about their subtle meanings. A dictionary on the human psyche and spirituality, such as Islam - an encyclopedia, had to be fully adhered to.

4. Comments on the "Expression of words denoting mystical concepts in the "Explanatory Dictionary of active words of the modern Uzbek language"¹²:

According to the dictionary, 325 of the primitive and artificial words such as *vigilance*, *paradise*, *virgin*, *religion*, *madness*, *contemplation*, *journey*, *patience*, *spirit*, *verit*, *prayer*, *stranger*, which serve to express mystical concepts, are actively used in general lexicon.

Active *tasavvuf* words in folk speech: words expressing Sharia concepts (*al-hu*, *god*, *tasfir*, *lakbir*, *tanqri*, *tu*, *satuba*, *sarda*, *salla*, *thawab*, *sufi*, *suficamo*, *sufi*, *ulama*, *prophet*, *ummi*, etc.): were divided into 2 groups and analyzed in the form of words that do not represent Sharia concepts (*generosity*, *hol*, *har*, *faqir*, *behavior*, *character*, *humility*, *creation*, *serzavy*, *zuvqbagsh*, *pleasure*, *intelligence*,

¹¹Хўшхўл.

etc.).

The interpretations of a number of words related to mysticism, such as Qalandar, Darwaza, Devona, Awliya, Woli, Suliyona, and Sbari, are so simple that they do not reach the reader's mind. The use of artificial texts as an example has been criticized for not having even the slightest approach to mystical interpretations in the process of interpreting words.

Part 2 of this chapter is about "Language units used in mystical poetry." In it, the terms expressing the meaning of the Creator of the Universe are divided into the following groups according to the nature of the name, which becomes a permanent name on the basis of the "method of classification from the onomasiological-nomnastic point of view":

1. In the semantics of names named in connection with the meaning of a single, objective being, the meanings of the names Hu - Hu'oli - Hu-hu murad, Birahur are described.

2. In the semantics of the names named in connection with divine love, there are ideas about the words related to divine love in the works of Sufi poets, such as pin mugon, mastub, diydor, meddao, Yora azal, King of Hukn, Jonon.

3. The semantics of the names given in connection with the meaning of the single ruling person is covered by the analysis of names such as Sultat, Khoja, Mavli/Mavla.

4. It has been proved in the mystical-poetic sources that names in the form of divine beauty, divine beauty, divine love series, divine splendor, divine grace and other combinations are found in the word denoting the meaning of a single saint.

CONCLUSION

1. The tasawwof lexicon of the Uzbek language was first studied as a holistic lexical system in a monographic volume. Its coverage consists of a set of microgroups and macrogroups.

2. The own layer of mystical vocabulary was analyzed. Methods of construction of tasawwof lexemes, peculiar naming features, morphological, semantic, syntactic and linguistic structure are studied.

3. In the mystical lexicon of the Uzbek language there are lexemes formed by pure semantic and semantic-syntactic methods. Political terms, in particular, are more involved in their emergence. Most semantic-syntactically formed mystical lexemes are compounds of the "adjective-subjective (sifatlovchi-sifatlanmish)" type. Morphologically, word formation is not very active.

4. In the tasawwof lexicon of the Uzbek language differs from lexemes consisting of core and base due to the large number of terms and the diversity of their composition. Most multicomponent compounds are two-component compounds. Such joints are distinguished by a variety of methods and means of joining the parts together.

5. The source of formation of lexemes belonging to one lexical layer or other lexical layers, the possibility of their unification in the form of a compound word or compound is determined, and the analysis of artificial and compound words, compounds in terms of lexical structure the role of possibilities has been proved on the basis of evidence that construction by means of incomparable, syntactic word-formation methods is a particularly active process.

6. It was argued that in the lexical layer of the field of mysticism, lexical units have a significant place. It was noted that the formation of many compounds with the participation of lexemes learned from the Arabic language testifies to the fact that the lexicon of the Uzbek language, as well as the mystical layer has been continuously enriched to this day.

7. A number of factors, such as the coexistence of the Uzbek and Persian-Tajik peoples for centuries, the establishment of political, economic, social and cultural ties, led to the emergence of Persian-Tajik terms in the vocabulary of the Uzbek language, including tasawwuf lexicon. The above-mentioned non-linguistic aspects are one of the main means of raising the mystical lexicon of the Uzbek language.

8. The number of words borrowed from the Russian language related to the lexicon of Sufism is small, and there are almost no complete or semi-complete word patterns.

The words learned in Arabic, Persian-Tajik, Russian in this layer are reflected in special literature, especially in classical literature, theoretical works of mysticism, translations and textbooks. A certain part is also actively used in oral speech.

9. Semantic, contradictory, ambiguous, and variable in the mystical lexical layer is a somewhat active process. Consequently, the unifying semantics of synonyms in tasawwuf were identified and the subtle aspects of differentiated meanings were revealed. Contradictory lexemes in the tasawwuf lexical layer were analyzed and the differences between their semantics were clarified. Polysemantic lexemes in tasawwuf lexicon were analyzed. They identified the objective reasons that led to the development of their meanings, and the ways and means of meaning transfer were proved.

10. This lexical layer has the following peculiarities in terms of semantics, polysemy: 1) the large number of their meanings, 2) the presence of the phenomenon of ambiguity in the field (this is not the case in other lexical circles), 3) the impossibility of carrying out work on the terminology of the concepts that are specific to the science of mysticism, which is considered to be an exploratory, holistic science.

11. Functional-frequency aspects of mystical words: how they are reflected in scientific-theoretical sources, dictionaries and poetic works. It was emphasized that the mystical concepts expressed in M. Kashgari's "Devonu lug'ot-it-turk", "Explanatory dictionary of the Uzbek language" (1-2 editions), "Islam: encyclopedia", "Explanatory dictionary of active words of the modern Uzbek language" should be interpreted in a purposeful manner, at a high scientific level.

with as much tasawwuf approach to the essence of the issue as possible, and clear and relevant proposals were made:

12 Linguistic units used in mystical poetry, in the samples of classical literature, especially in the works of Sufi poets Yassavi and Baharatom Mashrab, the spiritual features of tasawwuf words denoting images of lover and beloved were analyzed, language features were studied.

Thus, the lexical layer of tasawwuf, which is one of the unexplored aspects of the Uzbek language, has been studied in terms of terminology. Relevant comments were made on the expression, place and importance of the lexicon of the field in the language, its tasawwuf nature was revealed.

**УЧЕНЫЙ СОВЕТ № DSc.03/30.12.2019.НН.10.01.
ПРЕДОСТАВЛЯЮЩИЙ НАУЧНЫЕ СТЕПЕНИ ПРИ
ТАШКЕНТСКОМ ГОСУДАРСТВЕННОМ УНИВЕРСИТЕТЕ
УЗБЕКСКОГО ЯЗЫКА И ЛИТЕРАТУРЫ ИМЕНИ АЛИШЕРА ШАВОИ
ТАШКЕНТСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ УНИВЕРСИТЕТ
УЗБЕКСКОГО ЯЗЫКА И ЛИТЕРАТУРЫ ИМЕНИ АЛИШЕРА ШАВОИ**

АХАТОВА МАХБУБА САИМОВНА

ЛЕКСИКА ТАСАВВУФА УЗБЕКСКОГО ЯЗЫКА

10.00.01 – Узбекский язык (государственный язык)

**АННОТАЦИЯ ДИССЕРТАЦИИ ДОКТОРА ФИЛОЛОГИИ
(DSc)**

Тема докторской диссертации зарегистрирована в Бюро национальной комиссии при Кабинете Министров Республики Узбекистан под номером П2021.4.1XCF16348.

Диссертация подготовлена в Ташкентском государственном университете узбекского языка и литературы имени Алишера Навои.

Авторский текст диссертации доступен на трех языках (узбекский, английский, русский (русские)) на сайте Ученого совета (www.tuzsu-uzi.uz) и на информационно-образовательном портале «uz.uz» (uz.uz).

Официальным рецензентами:

Далайев Хамидулла Аринович
доктор филологических наук, профессор
Содиқов Косимжон Фузалович
доктор филологических наук, профессор
Урдиёва Абдулла Дурдыевич
доктор филологических наук

Ведущая организация:

Самаркандский государственный университет

Защита диссертации состоится на заседании Ученого совета Ташкентского государственного университета узбекского языка и литературы имени Алишера Навои (XSC.03.30.12.2019.F.1149.01) в 2021 году 12 в 10:00 (Адрес: 100100, Ташкент, Ямқоғарийский район, улица Юсуфа Хас Халжиба, 103. Тел: (99871) 281-42-44, факс: (99871) 281-42-44, www.tuzsu-uzi.uz).

С диссертацией можно ознакомиться в Информационно-ресурсном центре Ташкентского государственного университета узбекского языка и литературы имени Алишера Навои (регистрация № 152) (Адрес: 100100, Ташкент, Ямқоғарийский район, улица Юсуфа Хас Халжиба, 103. Тел: (99871) 281-42-44, факс: (99871) 281-42-44, www.tuzsu-uzi.uz).

Авторский текст диссертации зарегистрирован 12 12 2021 года.
(Протокол реестра № 1 15 12 от 2021 года)

Ш.С. Сирожиддинов
Председатель Ученого совета,
доктор филологических наук, профессор

Ж.У. Пардасев
Член Ученого совета, доктор
филологических наук, доцент

И.М. Чалмулов
Председатель научной комиссии при
Ученом совете, доктор филологических наук, профессор

ВВЕДЕНИЕ (аннотация докторской (DSc) диссертации)

Актуальность и необходимость темы диссертации. Для тюркской литературы, сыгравшей важную роль в развитии передовых художественных явлений на мир, тасаввуфическая литература является краеугольным камнем. С лингвистической точки зрения, лексика тасаввуфа лексика суфийской, лексика мистики) в пределах одного только узбекского языка кажется бесконечной по количеству. Только один пример: количество терминов, обозначающих человека в этом лексическом слое, составляет около 550, а количество слов, выражающих значение «человек тасавуфи», превышает 30.

Насколько необходимо и важно изучать тасавуф для достижения мировой просветительской цивилизации, так же необходимо и важно изучать его язык и его огромное влияние на развитие тюркских языков, особенно узбекского. По работам лингвистов в этой области практически нет.

За годы независимости первый шаг к воспитанию идеального человека, воспитанию гармонично развитого поколения не оставила образовательного процесса и воспитания молодежи, став одним из главных приоритетов страны. В то время, когда правительство рассматривает этот вопрос на уровне государственной политики, нет никаких сомнений в том, что непосредственное изучение науки тасавуф - тасавуф, развивающий «идею совершенства человека», создание последующий по ее развитию актуальна.

Дальние исследования в определенной степени способствует реализации задач, поставленных в Указе Президента Республики Узбекистан от 21 октября 2019 года УП-5850 «О» мерах по кардинальному повышению престижа и статуса узбекского языка как государственного» и других нормативных актах, связанных с этой деятельностью.

Объектом исследования является переводы произведений специалистов по тасавуфу к теории, статей, обращения классической тасаввуфической литературы, религиозных материалы, собранных из религиозных книг и журналов, словарей, учебников и учебных пособий.

Научная новизна исследования:

собраны и доказаны термины, выражающие понятие тасавуф, образуются определенную систему в целом лексический пласт, выявлены способы их построения, особенности именования, морфологические и семантические структуры, лексический источник терминов, системный и ассимиляционный слои;

объединяющие, выделяющие тонкие семантические аспекты синонимов в тасавуф. генетическая структура семантики производных лексем с акцентом на выявление различий, объективные причины развития значений многозначных лексем, отличия от морфем, способы семантической центрации;

разработаны выражения терминов связанных с тасавуф в базовых словарях, методические несоответствия в толкованиях слов и рекомендации по их исправлению, изучено лексико-грамматическое изучение некоторых

слия социальных с тасавуф, используемых в образцах классической литературы.

Внедрение результатов исследований. На основании научных результатов систематического изучения тасавуфической лексики узбекского языка были внедрены:

В теоретической части фундаментального проекта № 5.1.17 «Идеалы совершенного мужчины в классической литературе Востока» (2003-2007 гг.) исследованы научно-теоретические выводы анализа поэтических произведений Бабуррадж Машрафа и Ахмада Яссави, обогащенных идеей совершенного мужчины. (Справка Министерства высшего и среднего специального образования Республики Узбекистан № 89-03-4613 от 12 ноября г. 2020) В результате современного анализа поэтических произведений Бабуррадж Машрафа и Ахмада Яссави, проникнутых идеей идеального человека, заслужил решение проблемы совершенствованной концепции идеального человека в поэзии великих поэтов, которая находится в центре классических произведений в истории нашей национальной литературы;

Восточное классическое словесное искусство использовалось в фундаментальном проекте ОГ-НХ-002 «Классика современной цивилизации на социальный образ человека» (2007-2011 гг.) для обоснования истории концепции идеального человека и определения генетического состава. (Справка Министерства высшего и среднего специального образования Республики Узбекистан № 89-03-4613 от 12 ноября 2020 г.). В результате классическое словесное искусство Востока позволило сделать определенные выводы на основе истории концепции идеального человека и заслужило двойственно некоторые концепции проекта;

«Словарь терминов личного характера» в «Словаре синонимов лексики тасавуф» использовались в исследовательском проекте «Энциклопедия жемаат» (2015-2017 гг.) (Звонок № 6216 от 9 декабря 2020 г. Комитета по делам религий при Кабинете Министров Республики Узбекистан). В результате были выпущено первое издание Исламской энциклопедия, служил важным источником для объяснения некоторых концепций в нем;

Важные научно-теоретические выводы в статье «Интерпретация честности в творчестве Алишера Навои» были использованы при подготовке сценария для передачи «Mulluvchi Soʻzlar» на радиоканале Махалла Национальной телерадиокомпании Узбекистана (Справка Национальной телерадиокомпании Узбекистана № 22-4-35-78 от 7 февраля 2020 года). В результате программы обогатилась научно-теоретической информацией, повысилась ее научный и образовательный уровень.

Объем и структура диссертации. Диссертация состоит из введения, 4 глав, заключения, условных сокращений, списка использованной литературы и приложения. Обложки объем диссертации 271 страница.

ЭЪТОН ҚИЛИНГАН ИШЛАР РЎҲАТИ
LIST OF PUBLISHED WORKS
СПИСОК ОПУБЛИКОВАННЫХ РАБОТ
1 бўлим (1 рив; 1 часть)

1. Ахтова М. Ўзбек тилининг тасавуф лексикаси. Монография. Мирзи Улуғбек номидаги Ўзбекистон Миллий университети. - Т.: Lenxon Press, 2016. - Б. 246.

2. Ахтова М. Тасавуф тароқатлари. Шарқшунослик/Тошкент давлат шарқшунослик институтининг илмий журнаси. - Т., 2007. - № 2. - Б. 138-140(10.00.00 № 8).

3. Ахтова М. Ўзбек тилида тасавуфий килмлар номларини инфоляциячи истилоҳлар/This vocabulary. Al-Korazmiy nomidagi Uygʻarib davlat universiteti jurnali. У., 2007. - № 4. - Б. 45-47 (10.00.00. № 3).

4. Ахтова М. Терминчи. атамми истилоҳ. Филология масалалари/Ўзбекистон давлат жаҳон тиллари университети журнаси. - Т., 2007. - № 4. - Б. 24-27(10.00.00. № 18)

5. Ахтова М. Ўзбек тили тасавуфий лексикасининг лексонсемантик майдони/Таълим тизмида муҳимий гуманитар фанлар. Абу Райҳон Беруний номидаги Тошкент давлат техника университети. - Т., 2007. - № 3. - Б. 120-122(10.00.00. № 11).

6. Ахтова М. Тасавуфда ўрпа жой номларининг инфоляциячи. Тил ва адабиёт талкичи/Ўзбекистон Республикаси халқ талкичи назирлигининг илмий-методиқ журнаси. - Т., 2008. - № 1. - Б. 30-33(10.00.00. №9)

7. Ахтова М. Ислам энциклопедиясида тасавуфий тушунчалар талкичи/Филология масалалари. Ўзбекистон давлат жаҳон тиллари университети илмий журнаси. - Т., 2009. - № 2. - Б. 79-81(10.00.00. № 8)

8. Ахтова М. Рақмлар муажжаси/Ўзбекистон матбуоти. Журнал. - Т., 2009. - №1 - 2. - Б. 75-76 (10.00.00 № 5).

9. Ахтова М. Ўзбек тили тасавуф лексик қат тачида маънодоштек ходисаси/ЎзМУ хабарлари. ЎзМУ илмий журнаси. - Т., 2016. - № 1:5. - Б. 274-276(10.00.00. № 15)

10. Ахтова М. Ўзбек тили тасавуфий лексик қасамчида морфологиячи масалалари/ЎзМУ хабарлари. ЎзМУ илмий журнаси. - Т., 2017. № 1:4. - Б. 246-248(10.00.00 № 15)

11. Ахтова М. Ўзбек тилининг тасавуф лексикасида тил маънолиқи/ЎзМУ хабарлари, ЎзМУ илмий журнал. - Т., 2017. - № 1:6. Б. 321-322 (10.00.00. № 15).

12. Ахтова М. Malumot Qushg'arivutuz Devon'idagi Tasavvuf Ichloharining Ilmiy-Nazariy Tadaruz/Creation Process Of Necir Fan'is Puse Çile İmel Nur. Dede Korkut. (Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi). Mainz-Almanya/Germany. Cilt 8/Sayı 18/ Nisan 2019. Volume 8 Issue, 18 April, 2019. - Б. 170-178(10.00.00. № 26).

13. Ахатова М. Ўзбек Тасаввуф Асарларида Тимсоллар:(Хожа Ахмад Йўсфин Ва Бобораҳим Машираб Ижоди Мисолида). Ўзбек Тасаввуф Ёзиларида Символлар (Носа Аһмет Ҳесеви Ва Баборалим Мештер Исади Ўртегинде) Symbols in Uzbek Sufi Literature (In the case of Hođja Ahmed Yesevi and Babaralim Mestep Inventions) Dede Korkut (Uluslararası Türk Dil ve Edebiyatı Arařtırma Deriřisi). Mainz-Altlalaya/Germany. Cilt 8/Sayı 19: Nisan 2019 Volume 8/ Issue 19 August 2019 - Б. 284-291(10.00.00. № 26).

14. Ахатова М. Ўзбек тугатшунослиги муаммолари:Республика техника олий ўқув юртиларида тилларни ўқитишнинг долзарб муаммолари мавзусидаги Республика илмий конференцияси материаллари (Тошкент темир йўл муҳандислари институти). - Т., 2008. - Б. 59-61.

15. Ахатова М. Сайру сулука динр шартий сўзлар талқини/Тилшунослиқнинг долзарб масалалари мавзусидаги Республика илмий-назарий конференцияси материаллари (Мирзо Улуғбек ноҳидаги Ўзбекистон илмий университети). - Т., 2015. 6-май. - Б. 172-174.

16. Ахатова М. Термин ва истилоҳ муаммиси:Ўзбек тилшунослиғининг долзарб масалалари мавзусидаги Республика илмий-назарий анжумлиги материаллари (Алмиер Навоий ноҳидаги Тошкент давлат ўзбек тили ва адабиёти университети). - Т., 2016. - Б. 161-164.

17. Ахатова М. The terms designating value of the person in science about Tasavvuf (sufistic)/ The Eleventh European Conference on Languages, Literature and Linguistics/East West» Association for Advanced Studies and Higher Education GmbH - Vienna, Austria, 23 May, 2016. - S.71-75.

18. Ахатова М. «Тасаввуф истилоҳларининг дуғавий маъносига кўра таснифи (афғийегишга усули)» (Кўзон, 2020) маълумларидаги республика ва халқаро таълимий-илмий конференциялари. Tiltlanislikdagi zamonaviy yo'nalishlar tashkilo va yechimlar. (Xalqaro ilmiy-amaliy onlayn konferensiya materiallari). Zahiriddin Muhammad Bobur nomidagi Andijon Davlat Universiteti. Andijon, 2020, 18-yanvar, Б. 689-690

II ЁЗУК (II part; II часть)

19. Ахатова М. Тасаввуфда сайру сулуқ тугатшунослиғининг ифодатлиғи:Айюб Гуломов ва ўзбек тилшунослиғи масалалари мавзусидаги илмий мақолалар тўплами(Мирзо Улуғбек ноҳидаги Ўзбекистон Илмий университети). - Т., 2007. - Б. 58-59.

20. Ахатова М. Ўзбек тилида тармақ изоҳли тугатлари яритишнинг ахамияти' Республика техника олий ўқув юртиларида тилларни ўқитишнинг долзарб муаммолари мавзусидаги Республика илмий конференцияси материаллари(Тошкент темир йўл муҳандислари институти). - Т., 2008. - Б. 58-59.

21. Ахатова М. Ўзбек тили ўқитишнинг долзарб муаммолари' Республика техника олий ўқув юртиларида тилларни ўқитишнинг долзарб муаммолари мавзусидаги Республика илмий конференцияси материаллари (Тошкент темир йўл муҳандислари институти). - Т., 2008. - Б. 61-64.

22. Ахатова М. Тасаввуф илмида кичик басанч бопиқ тушунчишарининг инфодаловини Тил ўргатиш ва унинг янги самарадор услублари (Мажила ва тезислар тўплами. Тошкент педиатрия институти). - Т., 2009. - Б. 10-12.

23. Ахатова М. Тасаввуф илмида илохий ишқ мақомларининг инфодаловини истилоҳлар: Тил ўргатиш ва унинг янги самарадор услублари (Мажила ва тезислар тўплами. Тошкент педиатрия институти). - Т., 2009. - Б. 12-14.

24. Ахатова М. Пир муршининг илмий асарларда келган мажмуларини ҳақида мулоҳазалар/Тил ўргатиш ва унинг янги самарадор услублари илмий-амлий анжуман материаллари (Тошкент педиатрия институти). - Т., 2009. - Б. 14-16.

25. Ахатова М. Тасаввуфий лексик катламда вариантлорнинг ҳолиси/Тил ўргатиш ва унинг янги самарадор услублари (Мажила ва тезислар тўплами. Тошкент педиатрия институти). - Т., 2009. - Б. 17-19.

26. Ахатова М. "Ўзбек тилининг фан сўзлар дугати"да тасаввуфий истилоҳларнинг инфодаловини/Лингвист V (Илмий мақолалар тўплами. Мирзо Улутбек номидаги Ўзбекистон Миллий университети Ўзбек филологияси факультети). - Т., 2014. - Б. 85-87.

27. Ахатова М. Умумлексида кўлайимлаштирган тасаввуфий истилоҳлар/Епи шимлар (Илмий мақолалар тўплами. Мирзо Улутбек номидаги Ўзбекистон Миллий университети). - Т., 2014. - Б. 72-74.

28. Ахатова М. Тасаввуф илмида таъхидинг инфодаловини мўлҳазар сўзлар хусусида мулоҳазалар/Миллий университет: фан, таълим, инновация (Илмий мақолалар тўплами. Мирзо Улутбек номидаги Ўзбекистон миллий университети). - Т., 2015. - Б. 140-142.

29. Ахатова М.Тасаввуфий лексик катламда от феъли эҳдаси воситасидан ясалган биримлар/Linguist VII (Илмий мақолалар тўплами. Мирзо Улутбек номидаги Ўзбекистон Миллий университети Ўзбек филологияси факультети). - Т., 2016 - Б. 19-21.

30. Ахатова М. Ўзбек тилининг тасаввуф лексикасида кўп маънолик ҳолиси/Тилшунослиқнинг долзарб масалалари маърузини Республика илмий-назарий конференцияси материаллари (Мирзо Улутбек номидаги Ўзбекистон миллий университети). - Т., 2016, 6-май. - Б. 172-174.

31. Ахатова М., Бекмуролова. „Тасаввуф лексикасида семантик-синтактик усул билан ясалган истилоҳлар/Linguist. (Илмий мақолалар тўплами. Алишер Навоий номидаги Тошкент давлат ўзбек тили ва адабийсти университети). - Т., 2017. - Б. 62-63.

32. Ахатова М.Образные образы влюбленного и влюбленной в лирических произведениях суфийского характера на узбекском языке (на примере творчества Ходжа Ахмада Яссави и Боброхима Манраба)/EurasiaScience. XVIII Международная научно-практическая конференция (XVIII International Scientific-Practical conference. Part II). - Moscow, Russia: December. 15, 2018.-Б. 54-57.

33. Axatova M. O'zbek tilining so'zlik lug'at'larida tasavvuf istilohlari sharti (I va II qismlar, qiyosiy tahlil):Lisening madaniyatni shakllantirish: tajriba, muammo va yechimlar mavzuidagi Respublika ilmiy-amaliy konferensiya materiallari (Nuzumiy no'voli TDPU Shahrisabz filiali). - 2020, 21-oktabr. - B. 47-53.

34. Axatova M. O'zbek tilidagi tasavvufiy tushunchalarni anglatuvchi til birliklarini lingvistik o'rganish xususida ayrim muohazalar:Lisening madaniyatni shakllantirish: tajriba, muammo va yechimlar mavzuidagi Respublika ilmiy-amaliy konferensiya materiallari(Nuzumiy no'voli TDPU Shahrisabz filiali) Toshkent, 2020, 21-oktabr. - B 54-56.

Автореферат "Сўзликлар" журнали таҳририятида
тўғридан-тўғри ўқинилди

